

M23

3140-р

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

МАНДРИК Марія Вікторівна

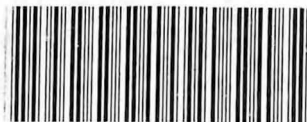
УДК 94:323.1(477.8)„192/194”

**ПІВНІЧНА БУКОВИНА, БЕССАРАБІЯ ТА ЗАКАРПАТТЯ У КОНТЕКСТІ
УКРАЇНСЬКОГО ГЕОПОЛІТИЧНОГО ЧИННИКА
(кінець 1920-х – середина 1940-х рр.)**

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

НБ НПУ

100068506

Київ – 2011

7603

НБ НПУ ім. М.П. Драгоманова

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі української історії та етнополітики Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Науковий консультант доктор історичних наук, професор
КОЦУР Анатолій Петрович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри української історії та
етнополітики;

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
ДОРОШКО Микола Савович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
Інститут міжнародних відносин,
професор кафедри країнознавства;

доктор історичних наук, професор
ЖУРБА Михайло Анатолійович,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
Інститут історичної освіти,
завідувач кафедри історії і археології слов'ян;

доктор історичних наук, професор
КУЧЕР Володимир Іванович,
Державна наукова сільськогосподарська бібліотека
Національної аграрної академії наук України,
головний науковий співробітник.

Захист відбудеться 20 травня 2011 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.02 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий 18 квітня 2011 р.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

Т.А. Стоян

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. „Українське питання” у вузькому розумінні – це питання про місце і роль українського чинника у внутрішньому житті держав, до складу яких входили українські землі, у широкому – це питання про умови і механізм возз’єднання українських земель та створення власної української держави. Сплетіння територіальних проблем, породжених системою врегулювання після завершення Першої світової війни, передбачало актуалізацію експансійних планів окремих європейських країн та необхідність перегляду встановлених кордонів. Принцип етнічного підходу до визначення кордонів новоутворених країн де-факто ігнорувався. Найбільш болючими виявилися результати домовленостей у Версалі для українських теренів. Недосконалість цієї системи посилювали територіальні зазіхання з боку керівництва ЧСР, Польщі та Румунії. Внаслідок мирних домовленостей українські землі опинилися у складі низки країн. Північна Буковина і Бессарабія були інтегровані Румунською державою. Протягом 1920–1930 рр. ці українські терени зазнали наслідків політики жорсткої денационалізації населення. Десятиліття відносно лібералізації 1928–1938 рр. змінилося на авторитарний та фашистський режими з ігноруванням будь-яких прав національних меншин. Закарпатські українці, згідно з рішенням Ліги Націй, увійшли до складу ЧСР. Такий стан речей актуалізував „українське питання” в світі та координацію зусиль усієї еміграції у боротьбі за втілення ідеї незалежності та соборності України. „Українське питання” поступово перетворювалося на предмет різних політичних спекуляцій у руках лідерів кількох європейських країн. „Чехословацька криза” сприяла зіткненню інтересів країн, які мали спільний кордон з українською Підкарпатською Руссю. Окупація угорськими військами Карпатської України зняла „українське питання” з порядку денного аж до періоду загострення німецько-польських відносин. Воно не втратило своєї актуальності в німецько-радянських відносинах і після розгрому Польщі.

Історичне осмислення подій на Закарпатті у другій половині 1930-х – 1945 рр., їх місце у міждержавних відносинах надають можливість знайти важливі підходи до вивчення минулого краю та України взагалі. Важливим з огляду на сучасні політичні реалії є дослідження історичного досвіду впливу подій в окремому українському регіоні на загальноукраїнські процеси, на суспільно-політичну ситуацію на інших українських землях. Українсько-румунські відносини завжди носили суперечливий характер, що спричинило тривале перебування теренів Північної Буковини та Бессарабії у складі Румунії, наслідки окупації, які позначилися на національному складі, ментальності, етнокультурних процесах у цьому регіоні. Повчальний досвід минулого, здавалося б, розставив важливі акценти у відносинах із сусідами, однак принцип провокування етнонаціональних конфліктів та прикриття втручання у внутрішні справи країни ширмою захисту інтересів національної меншини залишається дієвим. Ці проблеми не відійшли у минуле, навпаки, деякі з них активно підживлюються. При цьому румунська сторона не бере до уваги проблеми міжетнічного характеру, які супроводжували період румунського панування на українських землях у 1918–1940 рр. та 1941–

1944 рр. Сучасні проблеми з нашими сусідами є відлунням шовіністичної політики щодо українців часів міжвоєнної доби та періоду Другої світової війни.

Отже, окреслене коло проблем свідчить про актуальність цього дослідження, необхідність історичного та історіографічного переосмислення ролі й місця політичної долі українських земель у внутрішній і зовнішній політиці низки країн протягом кінця 1920-х – 1945 рр. Свій відбиток на ментальності українського народу, а отже, на сприйнятті цієї проблематики залишив радянський тоталітаризм. Це перешкоджає українському суспільству, пересякнутому різними світоглядними та ідеологічними тенденціями, зайняти єдину або принаймні близьку позицію щодо окремих сторінок нашого минулого. Важливість цього дослідження викликана не лише науковою, але й суспільно-політичною необхідністю. Зміна розстановки сил у світі, боротьба за сфери впливу, перестановки на міжнародній „шахівниці” спричинюють нові геополітичні проблеми – спроби посягання на територіальну цілісність України, намагання перегляду конституційних засад щодо адміністративно-територіального устрою, ігнорування стимулювання сепаратистських тенденцій. Усе це змушує вивчати практичний та теоретичний досвід соборизації українських земель.

Зв'язок роботи з науковими планами, програмами, темами. Дисертаційне дослідження виконане в рамках науково-дослідної теми „Історія української державності нової та новітньої доби”, затвердженої вченою радою історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (державний реєстраційний номер 06БФ046–01). Тему дисертації затверджено вченою радою історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 3 від 22 листопада 2007 р.).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є наукове з'ясування основних чинників, шляхів та наслідків вирішення „українського питання” на теренах Північної Буковини, Бессарабії та Закарпаття, аналіз причин зростання міжнародного інтересу до політичної долі цих земель та до ідеї побудови Української соборної самостійної держави з боку низки країн, визначення ролі еміграції в актуалізації „українського питання” перед міжнародною спільнотою.

Досягнення окресленої мети передбачає виконання таких конкретних науково-пошукових завдань:

- дослідити стан та рівень наукової розробки проблеми, розкрити проблемно-тематичні пріоритети та концептуальні підвалини сучасної вітчизняної і зарубіжної історіографії, запропонувати та реалізувати методологічні підходи до вивчення проблеми вирішення долі українських земель Північної Буковини, Бессарабії та Закарпаття в контексті спроб вирішення „українського питання” протягом кінця 1920-х – 1945 рр.;
- простежити динаміку зміни офіційного курсу Румунії в галузі національної політики до остаточного згорання політики „толерування” національних меншин періоду відносної лібералізації карлістського режиму (1928–1938 рр.); проаналізувати законодавче регулювання румунізаційних процесів;
- розкрити шляхи інтеграції українців у румунські політичні структури як спробу вирішення „українського питання” в складі Румунії (1938–1940 рр.); розглянути проблему інтеграції українців до складу Фронту національного відродження Руму-

нії як наслідок відсутності альтернативного шляху політичної діяльності у 1930-х – 1945 рр., еволюцію законодавства та механізму його реалізації в напрямку авторитаризму як шляху денационалізації населення Північної Буковини та Бессарабії;

- проаналізувати місце українських теренів у політиці режиму маршала М. Антонеску; охарактеризувати роль українського геополітичного чинника в зовнішньополітичних інтересах Румунії (1941–1944 рр.);
- розкрити зміст позиції румунського націоналістичного підпілля щодо статусу Північної Буковини та Бессарабії;
- проаналізувати вплив проблеми надання Закарпаттю автономних прав, територіальної цілісності краю, його державної приналежності в цілому та окремих територій в умовах кризи на формування концептуальних напрямів зовнішньої політики європейських країн;
- розглянути становлення і динаміку зміни політики Німеччини щодо Закарпаття; визначити її етапи, акцентуючи увагу на залежності цієї політики від планів подальших агресивних домагань Німеччини;
- розглянути роль української еміграції в актуалізації „українського питання” та пошуку шляхів єднання навколо ідеї боротьби за самостійну соборну Україну.

Об’єктом дослідження є український геополітичний чинник у системі міжнародних відносин у ХХ столітті.

Предметом дослідження є денационалізаційна політика окупаційних режимів щодо української національної меншини на теренах Північної Буковини, Бессарабії та Закарпаття, що опинилися у складі кількох країн, місце цих теренів у контексті зростання міжнародного інтересу до українського геополітичного чинника наприкінці 1920-х – 1945 рр., а також діяльність політичної еміграції, спрямована на актуалізацію „українського питання” перед міжнародною спільнотою та пошук шляхів єднання навколо ідеї незалежності України.

Методологічною основою дисертаційного дослідження є принципи історизму, комплексності та наукової об’єктивності, які вимагають розгляду подій у зв’язку з конкретно-історичними умовами їх існування, надають можливість неупереджено підійти до вивчення суспільних процесів, фактів. Розглянуто дії різних політичних організацій, урядових інститутів і окремих діячів, зважаючи на умови їх діяльності, детермінуючі фактори конкретних історичних ситуацій.

Методи дослідження. Застосовано порівняльно-історичний, історико-генетичний, системний, ретроспективний, аналітичний методи дослідження, методи кількісного та якісного аналізу. При виконанні поставлених завдань використано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження: історіографічного аналізу та синтезу, хронологічний, ретроспективний, типологізації та періодизації, що дозволило синтезувати загальне й виділити особливе у досліджуваному процесі, показати його сутність, динаміку кількісних і якісних змін.

Хронологічні рамки дисертації мають конкретно-історичний вимір і охоплюють кінець 1920-х – 1945 рр., тобто період, коли український геополітичний чинник набув найбільшої актуальності, зважаючи на зміни в міжнародних відносинах, що відбулися після формування Версальської системи мирного врегулювання та поглиблення її кризи. Нижня межа відповідає чіткішому

окресленню офіційного курсу етнополітики щодо інтегрованих до Румунії українських теренів, початку формування організованого національного спротиву процесам румунізації та актуалізації питання про соборність українських земель. До 1927 р. усі сліди колишньої автономності Буковини було стерто, а сам край уже розглядали як румунську провінцію. Наприкінці 1920-х відбулася структуризація українського політичного зарубіжжя й оформилися центри, навколо яких еміграція намагалася об'єднатися на платформі ідеї боротьби за соборну незалежну Українську державу. Верхня межа дослідження обумовлюється кінцем правління режиму маршала І. Антонеску та звільненням українських територій з-під влади Румунії, переходом військових дій на терени Румунії; укладенням договору про утворення Закарпатської області в червні 1945 р.

Географічні межі дисертації охоплюють землі Північної Буковини та Бессарабії, що після Першої світової війни ввійшли до складу Румунської держави, а влітку 1941 р. були реокуповані режимом румунського маршала І. Антонеску, а також територію Закарпаття, яка входила до складу ЧСР у міжвоєнний період та згодом була розділена між Угорщиною та Чехо-Словаччиною рішеннями Першого Віденського арбітражу. До вирішення долі цих українських теренів пряме чи опосередковане відношення мала низка країн. У 1930-х рр. визначилися три групи країн, зацікавлених у вирішенні „українського питання”. Перша група – СРСР, Польща, Румунія, ЧСР – країни, до складу яких входили українські землі. Вони прагнули втримати ці терени і розширити сфери впливу. Друга група – країни, що сформували Версальсько-Вашингтонську систему (Англія, Франція, частково, США) і втручанням у розв'язання української проблеми чи нейтралітетом задовольняли свої геополітичні інтереси. Третя група – Німеччина з її експансійними намірами та Угорщина, яка не визнала умови Трансільванського мирного договору 1920 р. і домагалася повернення українського Закарпаття.

Наукова новизна дисертаційної роботи зумовлена сукупністю поставлених завдань і полягає у постановці та розробці актуальної проблеми, яка не отримала всебічного й об'єктивного висвітлення в історичній науці. Уперше узагальнено і проаналізовано історіографічну базу дослідження, виділено періоди, етапи в осмисленні проблеми, наголошено на ключових проблемах у дослідженні місця українського геополітичного чинника в системі міжнародних відносин у кінці 1920-х – 1945 рр. Уперше комплексно відстежено еволюцію висвітлення „українського питання” в українській та зарубіжній літературі. Найціннішим є використання архівних документів, більшість яких уведено до обігу вперше. Особливу цінність становлять іноземні архівні джерела – матеріали Дипломатичних архівів Міністерства закордонних справ Румунії, фонди перших осіб держави карлістського режиму, міністрів закордонних справ, очільників державних департаментів, королівської родини, дипломатичних місій, королівських легатів у різних країнах світу, де Румунія мала свої представництва, офіційна та таємна дипломатична кореспонденція, донесення румунських спецслужб – розвідувальних та контррозвідувальних центрів, офіційні і конфіденційні донесення, звіти, які готувалися виключно для короля Кароля II. Особливе значення має введення в обіг документів з

архівів МЗС, які стосуються періоду правління маршала І. Антонеску. Це дозволило пролити світло на низку суперечливих сторінок минулого, зокрема, щодо становища Карпатської України та планів відносно її статусу в 1938–1939 рр., історичного контексту реалізації політики інтеграції окупованих українських регіонів Румунії, денационалізації національних меншин, порушення міжнародних конвенцій щодо мовної, культурної та релігійної політики по відношенню до нацменшин. Показано, що під політикою Румунії щодо українських теренів протягом 1928–1940, 1941–1944 рр. малися на увазі дипломатичні, військово-політичні, культурні заходи, які ідеологічно відповідали доктрині „Великої Румунії” й принципам заперечення етнічних та національних прав українського населення. Доведено, що міжнародне зацікавлення „українським питанням” залежало від ролі, яку відігравав карпатський регіон у подальшому перегляді версальської системи на користь Німеччини, Угорщини, Румунії. Карпагоукраїнське питання вийшло на рівень міжнародного обговорення – як цілісна територія, територіальна приналежність Карпатської України в цілому та її окремих регіонів. Акцентовано увагу на тому, що проголошення незалежності Карпатської України 1939 р. не стало результатом певної планованої акції, а було лише вимушеним кроком та похідною, з одного боку, зміни політичної ситуації на теренах чехословацької федерації, з іншого – зміни центральноєвропейського міжнародного становища. Уперше синхронно показано й доведено, що діяльність осередків української еміграції на американських теренах та в Європі була спрямована на актуалізацію „українського питання” перед міжнародними чинниками, на пошуки єдиного підґрунтя для об’єднання зусиль у визвольній справі та протидію радянській „п’ятій колонії”, активна робота якої ускладнювала процес консолідації еміграції навколо ідеї соборності та незалежності України. Наголошено, що діяльність прорадянськи налаштованої „п’ятої колонії” по популяризації зрушень у результаті радянізації українських земель та приписуванні найвищим радянським керівникам втілення багатоміжових прагнень українців жити в єдиній державі лише перешкоджала адекватному сприйняттю міжнародною спільнотою серйозності „українського питання”. Підкреслено, що для українського зарубіжжя протягом кінця 1920-х – 1945 рр. актуальною залишалася справа єднання еміграційних сил навколо пошуку шляхів розв’язання „українського питання”.

Науково-практичне значення одержаних результатів дослідження зумовлюється тим, що виявлені як здобутки, так і прорахунки в опрацьованні теми, обґрунтовані пропозиції та рекомендації, які орієнтують на подальшу розробку наукових проблем із визначення місця питання про долю українських земель у міжнародній політиці міжвоєнного та воєнного періодів. Одержані результати можуть бути використані у процесі викладання історії та історіографії історії України, новітньої історії України, історії міжнародних відносин, архівознавства у вищих закладах освіти, а також при підготовці узагальнюючих та спеціальних праць. Проблеми передбачають подальше переосмислення та відкриття малодосліджених сторінок політичної історії, що зумовлює потребу у створенні спеціальних монографічних видань, присвячених комплексному історіографічному та історичному осмисленню місця „українського питання” як долі кожної окремо взятої української території в системі міжнародних відносин кінця 1920-х – 1945 рр.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні теоретично-методологічні положення й результати дослідження апробовано на міжнародній науковій конференції „Творча спадщина Івана Огієнка в контексті сучасного розвитку гуманітарних наук” (Київ, 2007), на першій та другій Міжвузівських наукових конференціях „Социально-политические и культурные проблемы современности” (Сімферополь, 2008, 2009), V Всекримській науковій конференції „Молодая наука – 2009” (Сімферополь, 2009), міжнародній науковій конференції, присвяченій 65-річчю перемоги у Великій Вітчизняній війні (Київ, 2010).

Публікації. Підсумки дослідження відображені в двох індивідуальних монографіях обсягом 38,54 друк. арк. і 31 друк. арк., 24 одноосібних та 1 у співавторстві наукових статтях, з яких 23 опубліковано у фахових виданнях ВАК України, 2 – у міжнародних наукових виданнях.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів (11 підрозділів), висновків, списку джерел та літератури. Загальний обсяг дисертації становить 477 сторінок, з яких 390 – основного тексту. Список використаних джерел нараховує 843 найменування.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** зазначено актуальність дисертаційного дослідження, встановлено його зв'язок із науковими та освітніми програмами, з'ясовано мету, об'єкт і предмет, основні завдання та хронологічні межі, методологію системного вивчення обраної теми, визначено теоретичну та проблемно-фактологічну новизну, подано інформацію про апробацію результатів дослідження.

У **першому розділі „Загальнотеоретичні та методологічні засади дослідження”** проаналізовано стан наукової розробки проблеми, охарактеризовано використані джерела, здійснено тематичну класифікацію, визначено їх репрезентативність та методологічні прийоми виконання поставлених завдань.

Історіографічне осмислення прагнень українського народу до творення власної державності у формі незалежної України, спроб вирішення політичної долі українських територій, що опинилися у складі кількох країн, у розумінні соборності цих земель у єдину самостійну державу відбувалося майже синхронно з актуалізацією чи, навпаки, ігноруванням цією проблемою в контексті змін у міжнародній політиці кінця 1920-х – 1945 рр. У процесі висвітлення цієї проблематики виділяються два великі періоди – радянський (1917–1991 рр.) та сучасна українська історіографія (кінець 1991–2010 рр.). Окрему складову історіографії цих етапів становлять література української діаспори, а також праці зарубіжних істориків та публіцистів. Одним із перших і достатньо важливих етапів висвітлення місця „українського питання” в системі міжнародних відносин кінця 1920-х – 1945 рр. стає радянська історіографія. Трансформування історичної науки у зручне й ефективне знаряддя радянської пропаганди та впливу на формування громадської свідомості багато в чому ставить під сумнів сам рівень науковості праць, що з'являлися протягом 1917–1991 рр. Постає питання про науковість концепції історії радянської історичної науки. Проте не варто все так однозначно

заперечувати і піддавати нищівній критиці. З наукової точки зору не витримувала критики усталена періодизація історії. Розгорнулася дискусія навколо того, чи була радянська історична наука справжньою наукою чи від самого початку свого існування перебувала в кризовому становищі, чи треба визнавати певне зростання та еволюцію радянської історичної науки навіть в умовах ідеологічного пресингу. Робилися спроби переосмислити радянську спадщину, відкинувши всі штучні стереотипи, догми, очищуючи від нашарувань доробок кількох поколінь істориків.

У радянській історіографії (1917–1991 рр.) висвітлення спроб вирішення „українського питання” виділяються окремі підперіоди. За вихідні критерії взято кілька важливих характеристик: по-перше, йдеться про еволюцію чи, точніше, деградацію умов існування, наповнення та окреслення соціальної ролі історичної науки; по-друге, виникнення кардинально нових – при запереченні „буржуазних” – концептуальних засад викладу історії як у цілому, так і її окремих фрагментів. Виділено кілька підетапів: 1) 1917 р. – початок 1930-х років; 2) 1931р. – середина 1950-х років; 3) середина 1950-х – 1987 рр.; 4) 1987 р. – початок 1991 р.

Перший підперіод розпочинається 1917 р., що пояснюється необхідністю обґрунтування тези про те, що основи офіційного ставлення радянської влади до національного, зокрема „українського питання”, почали закладатися вже після жовтневого перевороту та знайшли розвиток у численних статтях, виступах, записках В. Леніна, Й. Сталіна, М. Троцького та інших протягом 1920–1930 рр. Так, неабияку роль у подальшому тлумаченні „українського питання” відіграли матеріали 1917–1918 рр., що готувалися до VII партконференції, та офіційні відозви від наркома у справах національностей Й. Сталіна¹, в яких розкривається зміст державної політики у галузі національного питання. На той час радикально змінилися умови існування історичної думки. Сформувалася більш стійка і чіткіша структура державно-партійного керівництва та контролю.

Односторонній підхід радянських істориків до висвітлення національно-визвольних прагнень українців, діяльності організацій, що сповідували ідею незалежності та соборності, у тому числі й тих, що діяли в еміграційному середовищі, призвів до навмисного замовчування чи свідомого перекручення багатьох фактів й значущості історичних подій. Будь-які прагнення до творення української державності оцінювалися як прояви буржуазного націоналізму. Так, протягом 1920-х рр. розвінчувалися спроби актуалізації „українського питання” на міжнародній арені, привернення уваги Ліги Націй, урядів та парламентів зарубіжних країн до вирішення долі окупованих українських теренів.

Завершенням цього етапу і вихідним моментом започаткування нового історіографічного підперіоду радянської доби став 1931 рік – поява листа Й. Сталіна в № 6 „Пролетарської революції” за 1931 р. та ціла кампанія по його

¹ Совет народных комиссаров об Украине (ноябрь 1917 г.) // Сталин И. Статьи и речи об Украине : сб. – К., 1936. – С. 14–17; От народного комиссара по делам национальностей (13 (26) декабря 1917 г.) // Сталин И. Статьи и речи об Украине : сб. – К., 1936. – С. 20–26; Сталин Й. Національне питання і лєнінізм // Сталін Й. Твори. – К., 1949. – Т. 11. – С. 332–354; Сталин И. Доклад по национальному вопросу на УІІ конференци РСДРП (6)1917 г. // Сталин И. Статьи и речи об Украине : сб. – К., 1936. – С. 5–11.

проробці, згодом ліквідація РАНДСН, підготовка під наглядом Й. Сталіна перших томів „Истории гражданской войны в СССР”, зауваження Й. Сталіна, А. Жданова та С. Кірова з приводу підручника з історії, конкурс на підручник історії СРСР². Зникла колишня автономія наукових досліджень, історична наука перетворилася на придатак партійно-державної машини. Згаданий підперіод у радянській історіографії характеризується появою низки директив, записок, офіційних листів перших осіб держави, які безпосередньо стосувалися історичної науки.

У цей час радянська історіографія асоціювала спроби вирішення політичної долі розчленованих між окупаційними режимами українських земель з будь-якими проявами сепаратизму, що ототожнювався зі словосполученням „український націоналізм”. Згідно з офіційно прийнятими ідеологічними догмами, це поняття включало будь-які прояви національної свідомості, політичні спрямування, які суперечили державній ідеології в галузі національного питання і сприяли сепаратистським прагненням. Під пропагандистське словосполучення „місцевий націоналізм” підпадали всі форми боротьби за соборнізацію українських етнічних земель. Тому радянська доба супроводжувалася нищенням цих проявів, як і так званих ухилів націоналізму.

Уже з 1930-х рр. почали виходити у світ монографічні дослідження, в яких у душі радянської ідеологічної термінології розвінчувалося прагнення українців до творення власної державності шляхом об'єднання усіх окупованих територій. Мова йде про праці Є. Гірчака, М. Козоріса, А. Сенченка³.

Відправною точкою у розстановці нових акцентів в історичній науці стали 1945–1947 рр. Одним із перших кроків у тавруванні національно-визвольного руху як запродавців, які не можуть до кінця зрозуміти гарантії, надані радянською конституцією націям і народам, котрі населяють СРСР, стала доповідь Д. Мануїльського, з якою він виступив 6 січня 1945 р.⁴. У тому ж 1947 році вийшла стаття М. Бажана „Проти націоналістичних перекирвань у сучасній науці про історію України”⁵. До цього підперіоду належать праці О. Полторацького, М. Рубача, С. Белоусова, які написані без належного наведення фактичної аргументації, з ігноруванням наукових підходів⁶.

Частково досліджувана проблема була відображена в тогочасній діаспорній літературі. Питання геополітичного значення українських земель у міжнародній

²Митин М. Об учебниках по диалектическому и историческому материализму / М. Митин // Большевик. – 1937. – № 12. – С. 29–40.

³Козоріс М. Панський терор на Західній Україні / Козоріс М. – К., 1932. – 74 с.; Гірчак Є. На два фронти в боротьбі проти націоналізму (1926–1931 рр.) / Гірчак Є. – Х., 1932. – 348 с.; Сенченко А. Небезпечна нової інтервенції та український фашизм / А. Сенченко // Знищити український націоналізм на теоретичному фронті : зб. ст. – К., 1934. – Вип. 1. – С. 3–25.

⁴Мануїльський Д. Українсько-німецькі націоналісти на службі фашистської Німеччини / Мануїльський Д. – К., 1946. – 24 с.

⁵Бажан М. Проти націоналістичних перекирвань у сучасній науці про історію України / М. Бажан // Большевик України. – 1947. – № 7. – С. 32–36.

⁶Полторацький О. Українські буржуазні націоналісти – найлітотіші вороги українського народу / Полторацький О. – К., 1953. – 68 с.; Рубач М. Реакційна суть націоналістичних „теорій” безкласовості та „єдиного потоку” / Рубач М. – К., 1955. – 72 с.

політиці торкався колишній секретар Дипломатичної Місії УНР у Швейцарії, голова Українського комітету в Бельгії Д. Андрієвський⁷. Певну цінність становлять матеріали, наведені у праці С. Наріжного про діяльність українських емігрантських організацій, що наприкінці 1920–1930 рр. перебували на засадах ідеї побудови незалежної соборної України, їхню участь у спробах консолідації національних сил в еміграції⁸. Проблеми геополітичного значення України в системі міжнародних відносин 1930-х років присвячено низку праць С. Онацького⁹.

Протягом 1930-х – середини 1950-х рр. утворену прогалину частково заповнили праці, опубліковані на Заході. Зацікавлення викликала праця М. Троцького „Об украинском вопросе”, що вийшла в часи його еміграції¹⁰. Окремі аспекти політики режиму Карла II стосовно нацменшин розглядалися румунськими істориками А. Іонашку, С. Кирчумареску, С. Морареску-Балдоміром. Колишній міністр закордонних справ Румунії Г. Гафенку та генеральний секретар МЗС Н. Петреску-Комнен висвітлили позицію румунського уряду стосовно переділу території ЧСР, доводячи обґрунтованість політики нейтралітету Румунії в цих подіях. Г. Гафенку проаналізував дії Німеччини та румунського уряду в період чехословацької кризи¹¹.

Отже, протягом зазначених двох історіографічних підперіодів „українського питання” як політичної долі окремих територій та прагнення до їх соборнізації радянська історіографія торкалася досить поверхово. Окремі аспекти проблеми знайшли відображення в західних та діаспорних дослідженнях.

XX з’їзд КПРС започаткував процес звільнення суспільно-політичного життя країни від непосильного тиску сталінського режиму, радикальні зміни умов функціонування радянської історичної науки, а отже, з ним пов’язується інший *історіографічний підперіод – середина 1950-х – 1987 рр.* Тогочасні праці не розв’язували проблему відсутності об’єктивних досліджень, позбавлених заполітизованих висновків. Оскільки окремі українські терени в міжвоєнну добу, а деякі й до кінця Другої світової війни, перебували у складі Румунії, ЧСР, Польщі та СРСР, то певний інтерес складала праця з історії зовнішньої політики цих країн істориків С. Левіта, А. Шевякова, А. Язькової¹². Однак наприкінці 1960-х – на

⁷ Андрієвський Д. Україна в світовій політиці / Д. Андрієвський // Розбудова нації. – 1928. – № 10–11. – С. 378–382.

⁸ Наріжний С. Українська еміграція: культурна праця української еміграції між двома війнами / Наріжний С. – Прага, 1942. – Ч. 1. – 352 с.

⁹ Онацький С. Ієрархія націй і автаркія / С. Онацький // На службу нації. – Париж, 1938. – С. 72–78.

¹⁰ Троцький Л. Об украинском вопросе / Л. Троцкий // Бюллетень оппозиции. – 1939. – № 77–78. – С. 18–25.

¹¹ Gafenco G. Prelude to the Russian Campaign / Gafenco G. – London, 1945; Gafenco G. Dernies jours de L’Europe / Gafenco G. – Paris, 1946; Comnene N.P. Anarchie, dictature ou organization international / Comnene N.P.. – Geneve, 1946; Cretzeanu A. The lost Opportunity / Cretzeanu A. – London, 1957; Cretzeanu A. The Soviet Ultimatum to Roumania (26.06.1940) / A. Cretzeanu // Journal of Central European Affairs. – 1950. – Vol. 9. – P. 35–43.

¹² Левит С. Захватнические планы буржуазно-помещицкой Румынии накануне второй мировой войны / С. Левит // Ученые записки Молдавского филиала АН СССР. Т. VI. – Кишинёв, 1957. – С. 13–20; Язькова А. Румыния накануне второй мировой войны / Язькова А. – М., 1963. – 210 с.; Шевяков А. Экономическая и военно-политическая агрессия германского империализма в Румынии / Шевяков А. – Кишинёв, 1963. – 160 с.

початку 1970-х років знову мали місце спроби переслідування науковців, які проявили вільнодумство. Дослідники намагалися певною мірою включитися в процес ресталінізації історії. Посилюється цензурний контроль за науково-дослідницькою діяльністю. Знову звужується історична тематика. Питанням ставлення режиму маршала І. Антонеску до української національної меншини присвячена серія публікацій А. Шевякова¹³. До 40-літнього ювілею підписання мюнхенських угод вийшли монографії Б. Колкера та Н. Лебедева¹⁴. Радянська історіографія цього часу традиційно звинувачувала уряд Карпатської України у співпраці з нацистами, наголошуючи на прагненні народу до об'єднання з УРСР у складі СРСР. Протягом цих років з'явилися заідеологізовані праці В. Свдокименка, Ю. Римаренка, присвячені діяльності української еміграції¹⁵. На багато питань щодо місця українського геополітичного чинника в міжнародній політиці 1930-х років проливає світло збірка Є. Онацького „Портрети в профіль”, опублікована у 1965 р. у США. Автор подає життєписи відомих політиків, дипломатів, науковців, які мали певне відношення до актуалізації „українського питання” у 1930-х рр.¹⁶. Проблем інтеграції Румунією новозахоплених територій, зокрема Буковини, торкався німецький історик Е. Прокопович. У 1956 р. побачила світ узагальнююча праця істориків діаспори „Буковина, її минуле і сучасне”¹⁷.

Протягом другої половини 1970-х рр. – середини 1980-х рр. розглядалися різні аспекти міжнародної ситуації, що склалася наприкінці 1930-х років, зовнішньополітичні питання, проблема формування та діяльності політичних організацій в еміграції. Враховуючи певну тенденційність праць цього підперіоду, зауважимо, що досягненням для радянської історичної науки стало дослідження емігрантських українських угруповань, які раніше розглядалися лише в загальноросійському контексті. Йдеться про праці В. Чередниченка та В. Трошинського¹⁸. Варто відзначити роботу М. Павленка, в якій розглянуто діяльність української політичної еміграції на основі широкого комплексу архівних

¹³Шевяков А. Внешняя политика Румынии после Мюнхена / А. Шевяков // Новая и новейшая история. – 1968. – № 5. – С. 24–31.

¹⁴Лебедев Н. „Железная гвардия”, Кароль II и Гитлер / Лебедев Н. – М. : Наука, 1968. – 160 с.; Колкер Б. Румынское правительство и мюнхенский договор / Б. Колкер // Балканский исторический сборник. – Кишинёв, 1968. – Вып. 1. – С. 25–36.

¹⁵Свдокименко В. Критика идейных основ украинского буржуазного национализма / Свдокименко В. / АН УРСР, Ін-т філософії. – К., 1968. – 293 с.; Римаренко Ю. Буржуазний націоналізм та його „теорії” нації / Римаренко Ю. – К., 1974. – 383 с.

¹⁶Онацький Є. Амадео Джанніні – італійський дипломат / Онацький Є. // Портрети в профіль. – Чикаго, 1965. – С. 227–232; Онацький Є. Кардинал Гаспарі / Онацький Є. Портрети в профіль. – Чикаго, 1965. – С. 222–226.

¹⁷Буковина, її минуле і сучасне / За ред. Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського. – Детройт-Філадельфія-Париж, 1956. – 965 с.

¹⁸Чередниченко В. Анатомія зради: український буржуазний націоналізм – зняряддя антирадянської політики імперіалізму / Чередниченко В. – К., 1978. – 334 с.; Трошинський В.П. Зловисне обличчя неофашизму / Трошинський В.П. – К., 1983. – 168 с.; Трошинський В.П. Найманці фашизму (українські буржуазні націоналісти на службі гітлерівців у міжвоєнний період (1921–1939 рр.) / Трошинський В.П. – К., 1981. – 139 с.

матеріалів¹⁹. У 1981–1985 рр. вийшли в світ праці О. Поліщука, присвячені критиці понять „самостійність”, „соборність”, „незалежна держава”²⁰. Автор підтвердив упереджені оцінки своїх попередників 1930–1970-х рр., доводячи „неспроможність” української національної ідеї та концепції державності. Не відрізнялися об’єктивністю і праці М. Варварцева, присвячені життю української еміграції²¹.

Отже, до середини 1980-х років радянська історична наука підійшла до межі вичерпаності, творення багатьох штучних ніш у вивченні питань, пов’язаних із висвітленням державницьких прагнень українців, самостійницького руху, актуалізації „українського питання” в міжнародних відносинах 1920–1940-х рр.

1987-й рік став вихідним для започаткування останнього – *четвертого* – *підперіоду радянської історіографії*. Саме з доповіді М. Горбачова „Жовтень і перебудова: революція продовжується” починається складний процес переосмислення минулого радянської країни та народів, що входили до її складу. У січні 1989 р. відбувся „круглий стіл” за участі радянських та американських істориків – редакторів журналу „Journal of Modern History” (США), професорів Техаського та Корнельського університетів, членів-кореспондентів Академії наук СРСР. Під час зібрання вперше обговорювалася криза радянської історіографії та методології, накреслено шляхи розширення дослідницької проблематики.

Наприкінці 1980-х – на початку 1990-го років більш відчутними стали спроби істориків „порушити мовчанку”²². Так, на сторінках видань „Політика і час” (1989, № 12) та „Українського історичного журналу” була опублікована республіканська програма розвитку історичних досліджень, поліпшення вивчення та пропаганди історії УРСР, розроблена С. Кульчицьким²³. М. Джунусовим було висловлено думку, що проголошення права націй на самовизначення – це, крім усього, засіб боротьби з націоналізмом, агітація та пропаганда проти національно-державних привілеїв²⁴. Але право на самовизначення не рівносильне вимогам безумовного відокремлення, дроблення великої держави. У 1990 р. О. Довганичем, З. Пашкуем і М. Трояном було зроблено перші спроби переглянути окремі положення радянської історіографії щодо подій 1938–1939 рр. у Карпатській Україні²⁵.

¹⁹Павленко М. „Біженці” та переміщені особи в політиці імперіалістичних держав 1945–1949 / Павленко М. – К., 1979. – 230 с.

²⁰Поліщук О. Реакційна сутність концепції держави в ідеології українського буржуазного націоналізму / Поліщук О. – К., 1981. – 157 с.; Поліщук О. Український буржуазний націоналізм і його „теорія” держави / Поліщук О. – К., 1986. – 160 с.

²¹Варварцев М. Буржуазне „українство” – знаряддя ідеологічних диверсій імперіалізму / Варварцев М. – К., 1976. – 185 с.; Варварцев М. Буржуазно-націоналістична пропаганда на службі антикомунізму / Варварцев М. / [відп. ред. Р. Симоненко]. – К., 1974. – 190 с.; Варварцев М. Американські центри буржуазного українознавства на службі милітаризму та реакції / Варварцев М. – К., 1984. – 15 с.

²²Козлов В. Історик и перестройка / В. Козлов // Вопросы истории КПСС. – 1987. – № 5 (май). – С. 110–122; „Круглый стол” советских и американских историков // Вопросы истории. – 1989. – № 4. – С. 97–117.

²³Кульчицкий С. Правда і тільки правда / С. Кульчицкий // Політика і час. – 1991. – № 3. – С. 65–73.

²⁴Джунусов М.С. Из истории начального этапа осуществления национальной политики советского государства / М.С. Джунусов // История СССР. – 1988. – № 3. – С. 39–53.

²⁵Довганич О. Закарпаття в роки війни / Довганич О., Пашкуй З., Троян М. – Ужгород, 1990. – 205 с.

Ставлення режиму Кароля II до „українського питання”, тобто до становища українців у Румунії, насамперед у провінції Буковина, зрівняння їх у громадянських правах з румунами, а також до політичної долі цього краю в контексті ідеї соборності українських земель історіографією цього періоду проігноровано.

Наукове зацікавлення викликають праці румунських істориків, які вивчали період 1938–1940 рр. в історії Румунії та торкалися долі Буковини і Бессарабії в цьому контексті. Саме завдяки цим не завжди об’єктивним публікаціям в історіографії проблеми вдалося частково заповнити багаторічну нішу. Йдеться про монографії М. Мушат, А. Саву, І. Скурту та ін.²⁶. Треба згадати праці румунських істориків І. Александреску, І. Арделяну, П. Джоржеску, М.-А. Керунту, І. Скурту, які розглянули окремі аспекти, пов’язані з періодом правління І. Антонеску, а також низку збірок матеріалів, опублікованих у Румунії, Великобританії, Франції.

Загальні тенденції заполітизованості були характерні й для тогочасних вітчизняних дисертаційних досліджень Г. Кулика, Я. Ляльки, А. Почапського, Ю. Римаренка, А. Сабініна, що опосередковано торкалися цієї проблематики²⁷.

Отже, незважаючи на значну кількість праць, що з’явилися протягом радянської доби, їхню наукову цінність можна піддати сумніву. Йдеться більше про пропагандистський матеріал, який містив ідеологічне нагромадження. Такий стан речей витворив серйозні пробіли в дослідженнях зазначеної проблеми.

Сучасний період української історіографії збігся з процесами державотворення в Україні. Протягом дев’ятнадцяти років ученими зроблена титанічна праця – видано численні монографії, наукові публікації, проведено чимало конференцій, „круглих столів”, захищено дисертації, видруковано ряд багатотомних узагальнюючих видань. Протягом 1991–2010 рр. з’явилися перші ґрунтовні праці, які розглядали український геополітичний чинник у цілому – як долю усіх українських територій, що опинилися у міжвоєнний час у складі кількох держав. Серед них – дослідження В. Барана, О. Бойка, Л. Гайдукова, М. Гетьманчука, В. Гриневича, А. Кентія, В. Короля, М. Коваля, В. Кучера, М. Дорошка, М. Журби, О. Лисенка, О. Марущенко, Ю. Сливки, А. Трубайчука, П. Чернеги.

Доступ до багатьох архівосховищ уможливив появу праць С. Віднянського, І. Дробота, О. Ковальчук, І. Срібняка, В. Трощинського, в яких розглядається політичний аспект життя української еміграції, що в умовах окупації українських теренів стала місцем пошуку шляхів вирішення „українського питання”.

²⁶ Mușat M. Romania după Marea Unire / M. Mușat, I. Ardeleanu. – Vol. II (noiembrie 1933–septembrie 1940). – București, 1988. – 316 p.; Savu Al. Gh. Dictatura regală (1938–1940) / Savu I. Gh. – București, 1970. – 270 p.; Savu Al. Gh. Sistemul partidelor politice din România (1919–1940) / Savu Al. Gh. – București, 1976. – 220 p.

²⁷ Кулик Г. Українські буржуазні націоналісти – люті вороги трудящих : дис. канд. іст. наук : 07.00.01 / Г. Кулик. – К., 1947. – 272 с.; Лялька Я.С. Борьба трудящихся Западной Украины против фашизма и войны (1933–1939 гг.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.02 „Всесвітня історія” / Я.С. Лялька. – Л., 1975. – 35 с.; Римаренко Ю.І. Діяльність КП(б)У по вихованню трудящих у душі пролетарського інтернаціоналізму і непримиренності до буржуазного націоналізму (1921–1922) : дис. канд. іст. наук : 07.00.01 / Ю.І. Римаренко. – К., 1967. – 220 с.; Сабінін А.С. Идеинный и организационный крах мелкобуржуазных партий на Украине (1920–1925 гг.) : дис. канд. іст. наук : 07.00.01 / А.С. Сабінін. – Ужгород, 1971. – 243 с.

Починаючи з середини 1990-х рр. окреслилася тенденція вивчення окремих українських теренів та спроб їх визволення з-під окупаційної влади²⁸. Йдеться про наукові виклади М. Болдижара, М. Вегеша, С. Гакмана, В. Даниленка, І. Гранчака, І. Короля, І. Мишчака, С. Піддубного. У 1994 р. вийшов збірник праць „Ковнерівська справа”, присвячений підпільній діяльності молодих патріотів України, спрямованій проти угорського окупаційного режиму 1939–1944 рр. на Закарпатті²⁹. До видання ввійшли статті М. Баботи, В. Ганчина, О. Довганича, В. Маркуся, М. Ороса, О. Росула, В. Худанича та ін. Протягом останніх десяти років побачили світ книги „Вони боронили Карпатську Україну...”, присвячена міжнародному становищу Карпатської України напередодні Другої світової війни, „Український чин Закарпаття”, монографія С. Фігурного³⁰. Окремі аспекти процесів інкорпорації Північної Буковини й Бессарабії до складу Румунії та їх наслідки розглядаються в працях І. Буркута, С. Гакмана та І. Піддубного³¹. Зокрема, слід віддати належне окремим розділам до колективних видань, підготовлених І. Піддубним, які присвячені румунському періоду в історії Буковини і Бессарабії³².

З кінця 2004 року започатковане поглиблене вивчення історії Другої світової війни, визначення місця українського геополітичного чинника у системі міжнародних відносин, що склалася напередодні і в часи війни. Грунтовніше почали висвітлюватися історіографічні аспекти цієї проблеми. Вихідним пунктом до підвищення інтересу до цієї проблематики стала постанова № 243 від 6 жовтня 2004 р. „Нерозв’язані проблеми історії Великої Вітчизняної та Другої світової

²⁸Вегеш М. Велич і трагедія Карпатської України / Вегеш М., Задорожний В. – Ужгород, 1995; Вегеш М. Угорська іредента на Закарпатті між двома світовими війнами (1918–1939 рр.) / Вегеш М., Гіря В., Король І. – Ужгород, 1998; Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами / М. Болдижар. – Ужгород, 1993; Довганич О. Роки лихоліття: Невідомі сторінки і трагічні долі / О. Довганич. – Ужгород, 1995; Гранчак І. Автономна Підкарпатська Русь у міжнародних відносинах / Гранчак І., Приходько В. // Нариси історії Закарпаття. Т. II. – Ужгород, 1995. – С. 318–328.

²⁹За українське Закарпаття : зб. матеріалів науково-практичної конф. „Ковнерівська справа”, (4 липня 1992 р.) / ред.-упоряд. В. Маркусь, В. Худанич. – Ужгород, 1994. – 150 с.

³⁰Вони боронили Карпатську Україну: Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців / М. Вегеш, М. Делеган, О. Довганич та ін.; [відп. ред. М. Вегеш]. – Ужгород : Карпати, 2002. – 480 с.; Український чин Закарпаття [ред.-упоряд. В. Маркусь, В. Маркусь]. – Ужгород, 2004. – 240 с.

³¹Гакман С. Проблема Бессарабії та Буковини в міжнародних відносинах: дипломатичний аспект (березень – червень 1940 р.) / С. Гакман // Питання історії нового та новітнього часу : зб. наукових статей. – Чернівці, 1997. – Вип. 5. – С. 111–121; Гакман С. Прислання Бессарабії та північної частини Буковини до СРСР: військові аспекти / С. Гакман // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наукових праць. – Вип. 96–97: Історія. – Чернівці, 2000. – С. 69–81; Піддубний І. Українці Буковини на початку тимчасової лібералізації політичного режиму в Румунії (1928–1929 рр.) / І. Піддубний // Перша світова війна і слов’янські народи : матеріали міжн. наук. конф., 14–15 травня 1998 р. – К., 1998. – С. 134–141.

³²Піддубний І. Політичне життя Буковини 1918–1940 рр. // Буковина 1918–1940 рр.: зовнішні впливи та внутрішній розвиток : матеріали і документи / упор. С. Осачука. – Чернівці, 2005. – С. 58–88; Піддубний І. Проблема возз’єднання українських земель у суспільно-політичній думці Буковини // Соборність України. На шляху до об’єднання та утвердження української держави / Дробот І., Коваль В., Кучер В., Обушний М. / відп. ред. Кучер В. – Кн. 2. – К., 2002. – С. 49–59.

воєн” президії НАНУ. У ній підкреслювалася необхідність вироблення нових підходів до вивчення періоду 1939–1945 рр. У результаті опубліковано ґрунтовні праці з історії та історіографії Другої світової війни та місця українського геополітичного чинника в цьому періоді. Переосмислено окремі методологічні підходи до вивчення проблематики. Одним із провідних знавців питання національно-визвольної боротьби за соборнізацію українських земель став В. Кучер³³. У 2005 р. побачила світ колективна праця Д. Веденєєва та В. Кучера, окремий розділ якої присвячений аналізу намірів III Рейху стосовно українських земель³⁴. Історики В. Іваненко та В. Якунін підготували дослідження, присвячене історіографічному аналізу проблеми вивченості історії ОУН та УПА³⁵. Проте, книга містить помітні псевдонаукові установки та ідеологеми радянської доби. Претендуючи на об’єктивність, автори нерідко перебувають у полоні суб’єктивних оцінок. У 2010 р. побачила світ праця І. Мишак, в якій проаналізовано історіографічні джерела з історії західноукраїнських земель кінця 30-х – початку 50-х років ХХ ст., здійснено їх періодизацію та визначено особливості й тенденції розвитку історіографічного процесу на кожному етапі³⁶.

Протягом останніх дев’ятнадцяти років ця проблематика частково знайшла відображення і в працях істориків діаспори. Йдеться про книгу В. Косика „Україна і Німеччина у Другій світовій війні”, в якій проаналізовано таємні плани III Рейху щодо України. У збірнику „У боротьбі за Українську Державу” вміщено статтю М. Прокопа, в якій увагу приділено історіографічному аналізу німецької східної політики протягом Другої світової війни. Окремі аспекти діяльності української політичної еміграції за океаном розглядаються О. Субтельним та В. Веригою.

У період незалежності пройшли численні конференції, присвячені періоду 1939–1945 рр. Так, Інститут історії України НАНУ ініціював та став співорганізатором міжнародних наукових конференцій „Велика Вітчизняна війна: від поразок до перемог” (Київ, 2001), „Актуальні проблеми історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.” (Черкаси, 2001), „Україна – Росія: діалог історіографій” (Чернігів, 2002), „Українці і поляки в роки Другої світової війни” (Кривий Ріг, 2002) та „круглого столу” „Київ воєнної доби” (Київ, 2003). У 2005 р. пройшла Міжнародна конференція „Велика Вітчизняна війна 1941–1945 років: сучасні проблеми історичної освіти і науки”. Наприкінці 2006 р. з ініціативи КІУС в Едмонтоні відбувся науковий семінар „Друга світова війна в Україна: колективна

³³ Кучер В. Західна Україна: боротьба за соборність українських земель (1923–1939 рр.) / Кучер В., Павленко В. // Київська старовина. – 1999. – № 1. – С. 77–88; Кучер В. Національно-визвольна боротьба за незалежну українську державу / Кучер В.; НАН України, Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса. – К., 2009. – 196 с.; Кучер В. Проблема соборності українських земель у вітчизняній історіографії // В. Кучер // Наукові записки Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2007. – Вип. 20. – С. 376–383.

³⁴ Веденєєв Д. Українці проти нацизму: політичний вимір / Д. Веденєєв, В. Кучер. – Запоріжжя, 2005. – 84 с.

³⁵ Іваненко В. ОУН і УПА у Другій світовій війні: проблеми історіографії та методології / В. Іваненко, В. Якунін. – Дніпропетровськ, 2006. – 424 с.

³⁶ Мишак І. Інкорпорація та радянська західноукраїнських земель (1939 – початок 1950-х рр.): історіографія / І. Мишак; наук. ред. Я. С. Калакура. – К., 2010. – 509 с.

пам'ять у світлі історії". Вченими порушувалися проблеми формування національної пам'яті про Другу світову війну на зміну радянським стереотипам, обговорювалися питання історіографії війни. Протягом 1990-х – 2010 рр. окреслилася тенденція до спільного українсько-румунського вивчення етнополітичних процесів у часи, коли Північна Буковина і Бессарабія перебували у складі Румунії. Однією з перших „ластівок” у переосмисленні цих відносин став науковий збірник „Румунсько-українські відносини: історія і сучасність” (Сату Марє (Румунія), 1999 р.).

Деякі аспекти вивчення ролі українського політичного чинника в системі міжнародних відносин 1920-х – 1945 рр. розглядалися сучасними румунськими істориками Г. Андрієску, Г. Барбу, Р.Ф. Бружа, Г. Бузату, В. Вератік, Д. Гренчук, В. Добрінеску, К. Драган, Ф. Константіну, Е. Мезінческу, З. Орня, Ж. Ротару, П. Чернога³⁷. Авторами також зверталася увага на військово-політичні аспекти румунського окупаційного режиму. Питання інкорпорації українських земель до Румунії висвітлено німецьким істориком М. Хауслайтнер³⁸.

Вивчення ролі „українського питання” в міжнародній політиці кінця 1920-х – 1945 рр. знайшло часткове відображення і в працях сучасних російських істориків О. Гогуна, В. Головушкіна, В. Журавля, М. Лебедева, М. Семіряги, С. Случа та ін.

Протягом 1991–2010 рр. в Україні захищено понад 100 кандидатських і докторських дисертацій, присвячених періоду Другої світової війни, де український геополітичний чинник у період між світовими війнами та в часи Другої світової війни згадується лише побіжно. Серед них дослідження О. Богіва, І. Буковського, С. Віднянського, С. Гакмана, К. Іващенко, О. Колянчука, О. Озимчук, М. Павленка, І. Патриляка, А. Русака, Н. Свідерської, Ю. Сороки, М. Токара, В. Шайкан, І. Шишкіна та багатьох інших³⁹. С. Гакманом проаналізовано особливості дипломатичної боротьби за Буковину та Бессарабію на Паризькій мирній конференції, а також на міжнародних конференціях міжвоєнного періоду, в умовах підписання радянсько-німецького договору про ненапад 1939 р. та в не менш складній міжнародній ситуації літа 1940 р.⁴⁰.

³⁷Hrenciuc D. Continuitate și schimbare: integrarea minorităților naționale din Bucovina istorică în regatul României Mari (1918–1940) / D. Hrenciuc. – Suceava, 2007. – Vol. II (1928–1940). – 319 p.; Bruja R.F. Carol al II-lea și partidul unic : Frontul renașterii naționale / Bruja R.F. – Iași, 2006. – 309 p.; Mândruț S. Fritz Valjavec și România (1939, 1941) / S. Mândruț, O. Trașcă // Anuarul Institutului de Istorie, Academia Română. – Cluj-Napoca, 2009. – Vol. XLVII, series Historica. – P.147–191.

³⁸Hausleitner M. Die Rumänisierung der Bukowina: Die Durchsetzung des nationalstaatlichen Anspruchs Grossrumäniens 1918–1944 / M. Hausleitner. – München : Oldenbourg, 2001. – 493 s.

³⁹Богів О. Вплив Карпатоукраїнського фактора на політику європейських країн у період Чехословацької кризи (травень 1938 – березень 1939 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України” / О. Богів. – Чернівці, 2003. – 19 с.; Шайкан В. Колабораціонізм на території Рейхскомісаріату „Україна” та військової зони в період Другої світової війни : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України” / В. Шайкан. – Донецьк, 2006. – 36 с.; Стремидло В. Друга хвиля української еміграції у Чехословаччині (20–30-ті рр. XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук : спец. 07.00.02 „Всесвітня історія” / В. Стремидло. – Запоріжжя, 1994. – 19 с.

⁴⁰Гакман С. Проблема Бессарабії та Буковини у контексті радянсько-румунських міждержавних відносин. 1917–1940 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук : спец. 07.00.02 „Всесвітня історія” / С. Гакман. – Чернівці, 2001. – 20 с.

Досліджуваній проблематиці присвячені окремі сторінки узагальнюючих праць. Так, в одному з них показано місце Буковини та Бессарабії в міжнародних відносинах з 1919 р. по червень 1940 р.⁴¹. Вміщено матеріал, який відображає становище українських земель у складі Румунії та розкриває місце Буковини й Хотинщини в радянсько-румунських відносинах. Проте досить поверхово охарактеризовано особливості другої окупації краю королівською Румунією. Проблеми визначення місця України в румунських зовнішньополітичних концепціях присвячено окремий розділ дослідження за редакцією О. Дергачова⁴².

Окремі сторінки діяльності ОУН та УПА в роки Другої світової війни висвітлені у книзі „Звитяга і жертвність: українці на фронтах Другої світової війни”⁴³. Авторі піднімають питання налагодження відносин між ОУН та німецькими політичними чинниками, підкреслюючи, що саме ставлення до III Рейху та його ролі у вирішенні „українського питання” розкололо ОУН.

Неабияку цінність для з’ясування місця „українського питання” протягом кінця 1930-х – 1945 рр. у зовнішньополітичних концепціях і політиці провідних зарубіжних держав становить 4-й том „Політичної історії України ХХ століття”, останній том із серії „Україна крізь віки”, „Українці в світі” та 5-й том „Політичної історії України ХХ століття”⁴⁴.

Джерельну базу дослідження склали матеріали українських та зарубіжних архівних установ, опубліковані документи, мемуаристика. Першорядне значення мали матеріали 40 фондів, 184 справ із чотирьох архівних установ України та трьох – зарубіжних. В архівних фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та правління України (далі – ЦДАВО України) виявлено документи, що дозволили відтворити події в Карпатській Україні, Північній Буковині, Бессарабії, суспільно-політичне життя української еміграції в різних країнах Європи та Америки, а також її діяльність по актуалізації „українського питання” (ф. 3572, ф. 3575, ф. 3866). Серед них бюлетені Українських пресових агентств у Лондоні, Берліні та Римі, що висвітлюють події в Румунії – причини та наслідки втрати українських територій на користь СРСР у червні 1940 р., діяльність легіонерського руху, державотворчі процеси в Карпатській Україні. За формою документи доволі ідентичні (бюлетені, інтерв’ю, звіти, комюніке, меморандуми, листування), але їх змістова складова має велику науково-

⁴¹ Буковина: історичний нарис / відп. ред. В.М. Ботушанський. – Чернівці : Зелена Буковина, 1998. – 416 с.; Буковина у контексті європейських міжнародних відносин / В. Ботушанський, С. Гакман, Ю. Макар та ін. за заг. ред. В. Ботушанського. – Чернівці, 2005. – 744 с.

⁴² Українська державність у ХХ столітті (історико-політологічний аналіз) / [за ред. О. Дергачова]. – К., 1996. – 448 с.

⁴³ Муковський І. Звитяга і жертвність: українці на фронтах Другої світової війни / І. Муковський, О. Лисенко; [за ред. В. Д. Конашевича]. – К., 1996. – 568 с.

⁴⁴ Політична історія України ХХ століття : у 6 т. / І.Ф. Курас ; НАН України, Ін-т політичних та етнонаціональних досліджень. – К., 2003. – Т.4 : Україна у Другій світовій війні (1939–1945) / В. Кучер, В. Гриневич, В. Коваль. – К., 2003. – 584 с.; Політична історія України ХХ століття : у 6 т. / І. Курас ; НАН України, Ін-т політичних та етнонаціональних досліджень. – К., 2002. – Т.5: Українці за межами УРСР (1918–1940) / В. Трошинський, А. Шевченко, Р. Симоненко. – К., 2003. – 717 с.; Трошинський В. Українці в світі / Трошинський В., Шевченко А. // Україна крізь віки : у 15 т. – К., 1999. – Т. 15. – 351 с.

пізнавальну цінність. Найбільш інформативним виявився фонд Центрального Союзу Українського Студентства в Празі (ф. 3905) – листування ЦЕСУС з Виконавчим комітетом українських емігрантських організацій у Чехословаччині у справі протестних акцій, підготовки загальноеміграційних меморандумів, тексти меморандумів до Генерального Секретаріату Ліги Націй. Одну з головних акцій, що проводилася українською еміграцією протягом 1930-х – підготовку Всеукраїнського Національного Конгресу дозволили висвітлити документи з фонду Підготовчого Конгресового Комітету для скликання Всеукраїнського Національного Конгресу (ф. 4008).

Матеріали Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ф.1) були використані при аналізі загальнотеоретичних засад дослідження, історіографічної проблематики.

Неабиякий інтерес для дослідження проблеми політичного становища української меншини в Північній Буковині в часи румунської окупації, спроб вирішення питання з приналежністю Північної Буковини і Бессарабії становлять фонди Державного архіву Чернівецької області. Йдеться про документи румунських органів управління, служби безпеки та її розгалуженої мережі відділів, судових установ. Але вони велися виключно румунською мовою та, переважно, у рукописній формі. Вивчення цих матеріалів ускладнила плутанина, пов'язана з частими нововведеннями в адміністративній структурі, що супроводжувалося трансформуванням одних установ у інші, заміною назв і функцій. Найбільш цінними виявилися документи Другого міністерського директорату м. Чернівці (ф.13), Префектури Чернівецького повіту (ф.15), Королівського намісника округу Сучава (ф. 26), Особливого відділу Сигуранци м. Чернівці (ф. 119), Губернаторства провінції Буковина (ф. Р-307). Документи Чернівецького Обкому КПРС (ф.1) проливають світло на останні місяці правління румунського диктатора І. Антонеску та перебування українських земель у складі Румунії.

Особливу цінність становлять документи 2-9, 11-14, 28-29, 31-37, 40-45 томів фонду „Коллекция печатных изданий” (ф. 13) Галузевого державного архіву Служби безпеки України (далі – ГДА СБ України) (ф.13), на підставі яких відтворено питання щодо зростання міжнародного інтересу до українського геополітичного чинника в 1930-х роках, позицію низки країн щодо окремих теренів. Персональні кримінальні справи А. Волошина, О. Синявського, М. Славинського лягли в основу висвітлення подій у Карпатській Україні.

Використано матеріали фондів двох центральних архівів Румунії – Arhivele Diplomatice ale Ministerului Afacerilor Externe ale Romaniei та Archivele Naționale Istorie Centrale ale Romaniei. Використано фонд „România”, що складається з кількох десятків томів та сотень тисяч документів. Зокрема, опрацьовано томи 2, 6, 7, 8, 9, 10, 42, 43, які містять звіти, інформативні ноти щодо подій 1938–1940 рр., розпорядження І. Антонеску щодо дипломатичних місій в усіх країнах світу, політики стосовно української меншини, зовнішньополітичного курсу Румунії протягом 1930-х – 1944 рр., відносин Румунії з Німеччиною, Італією, ЧСР, Угорщиною, СРСР тощо. Особливо інформативним виявилось офіційне і таємне листування між дипломатичними місіями Румунії періодів правління режиму Кароля II та маршала І. Антонеску в Німеччині, Великобританії, США, Італії,

Японії, СРСР, Франції та інших країнах, розпорядження, донесення та звіти розвідувальних служб тощо. Особиста колекція документів, листування міністра закордонних справ Румунії А. Калінеску, підбірки англомовної, німецькомовної та румуномовної преси 1936–1945 рр. Йдеться про документи Ставки Верховного головнокомандувача армії, донесення військової розвідки, контррозвідки, органів Сигуранци, поліційного управління, жандармерії, приватне листування найвищих посадовців. Нерідко крім інструкцій, аналітичних звітів, розпоряджень, ці документи містили самокритичні висновки. Це пояснює причини фіаско реокупації румунськими військами Північної Буковини і Бессарабії, прорахунки румунської політики на цих українських теренах, які уможливили іншу реокупацію – вже радянського стибу. Такий підхід дозволяє оцінити події 1941–1944 рр. з точки зору союзників Німеччини, спростувати низку міфів, тим більше, що Румунія під час війни переслідувала власні геополітичні інтереси стосовно українських земель.

На деякі аспекти цієї проблеми проливають світло опубліковані документи і матеріали в збірниках, що вийшли в радянську добу, період незалежності України, а також колекційні багатотомні видання та збірники, опубліковані за кордоном⁴⁵. Одним з перших слід згадати чи не найбільш фундаментальне й об'ємне видання, видрукуване за часів карлістського режиму та в період правління маршала І. Антонеску – колекція урядових законів, постанов, поправок до законів, конституцій, що увійшли до багатотомної серії „Codul General al României” і виходила протягом 1930–1940-х років у Бухаресті⁴⁶.

Досліджувана проблематика частково відтворена в мемуарах і спогадах політиків, державних та громадських діячів – О. Кандиби, О. Грицяя, М. Капустянського, С. Ленкавського, В. Мартинця, Є. Онацького, П. Стерчо, В. Шандора, М. Суховерського, Ю. Химинця та ін.

⁴⁵ Україна в Другій світовій війні у документах : зб. нім. арх. матеріалів : у 4 т. / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського. – Львів, 1997. – Т. 1. – 320 с.; Україна в ХХ столітті : зб. док. і матеріалів (1900–1939) / А. Г. Слюсаренко ; Ін-т змісту та методів навчання Київськ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – К., 1997. – 446 с.; СССР в борьбе за мир накануне Второй мировой войны. Сентябрь 1938 г. – август 1939 г. : документы и материалы. – М., 1971. – С. 231–233.

⁴⁶ Decret № XXXVI pentru modificarea legii pentru reprimarea unor infracțiuni contra ordinii publice și apărarea ordinii în Stat din 17 februarie 1938 // Colecțiunea de legi și regulamente. T. XVI. Partea I: legi 1 ianuarie – 30 aprilie 1938. – București, 1938. – P. 59–62; Constituțiunea din 27 februarie // Colecțiunea de legi și regulamente. T. XVI. Partea I: legi 1 ianuarie – 30 aprilie 1938. – București, 1938. – P. 77–78; Decret-lege din 4 septembrie 1941 pentru organizarea Basarabiei și Bucovinei // Codul General al României. V. XXIX. – București, 1942. – P. 1721–1728; Decret-lege pentru reorganizarea Direcțiunii minorităților din 4 mai 1938 // Codul General al României. V. XXVI. – București, 1938. – P. 639–640; Decret-lege din 4 septembrie 1941 pentru unele măsuri de excepție privind organizarea judecatorească în Basarabia și Bucovina // Codul General al României. V. XXIX. – București, 1942. – P. 1731–1732; General Ion Antonescu. Proclamația către țară // Monitorul Oficial. – 1941. – № 145, 22 iunie; Lege pentru înființarea organizației politice a Frontul Renașterii Naționale din 16 decembrie 1938 // Codul General al României. XXVI. – București, 1939. – P. 2647–2649; Manifestul-program al Frontului Renașterii Naționale // Informația. – 1939. – 18 octombrie; Regulament pentru funcționarea Comisariatului general pentru minorități din 4 august 1938 // Codul General al României. V. XXVI. – București, 1939. – P. 1325; J. C. M. relativ la drepturile minorităților din 4 august 1938 // Codul General al României. XXVI. – București, 1939. – P. 1336–1338.

Вибудовуючи *методологію дослідження*, яка є складовою частиною докторської дисертації, обрано принцип історизму, що передбачає висвітлення минулого в його історичному контексті, спираючись на всю повноту фактів. Принцип об'єктивності вимагає виявлення всіх чинників та умов, що детермінують процеси, які мали місце на українських теренах та поза їх межами в напрямку актуалізації „українського питання”. Застосування індивідуалізуючого принципу дозволило проаналізувати минуле українських земель крізь призму ролі державних, політичних і громадських діячів у державотворчих процесах. Принцип багатфакторності уможливив комплексне вивчення об'єктивних та суб'єктивних чинників історичного розвитку окремих українських регіонів.

Основними методами, використаними в цьому дослідженні є: порівняльно-історичний, хронологічний, синхронний, метод періодизації, класифікації, типологізації, історико-генетичний, інтерпретації, тлумачення та пояснення, ретроспективний метод. Кожен з них має властиві межі застосування: статичний та описовий використано для констатації історичного факту актуалізації українського геополітичного чинника в міжнародній політиці кінця 1920-х – 1945 рр., динамічний та історико-генетичний – для виявлення складових елементів „українського питання” та їх вивчення, при послідовному розкритті властивостей, функцій та змін історичних реалій, що вивчаються, в процесі їхнього історичного поступу. Метод періодизації – для виявлення основних періодів та підперіодів історіографічного осмислення українського геополітичного чинника в літературі. Методи класифікації і типологізації – для конструювання аналізу джерел, виокремлення груп, особливо під час формування структури дисертації. Використання історично-системного методу зумовлене поглибленням історичних пошуків, як з точки зору цілісного охоплення реальності, що вивчається, так і з точки зору розкриття внутрішніх механізмів функціонування суспільних систем. Основною застосування цього методу стала єдність у суспільно-історичному розвитку одиничного, особливого та спільного. Порівняльно-історичний метод використовувався при синхронному аналізі діяльності двох напрямків української еміграції в США та Канаді – „соборницької” та „прогресивної”, при виявленні спільних і відмінних рис протікання політичних процесів у кількох регіонах України протягом конкретного періоду. Ретроспективний метод застосовано при поетапному простеженні зростання міжнародного інтересу до долі окремих українських теренів. Крім того, у дослідженнях застосовано наративні методи, які передбачали роботу з історичними джерелами, та дискретивні методи, які використовувалися при описі окремих історичних явищ, подій. Метод міждисциплінарного та полідисциплінарного синтезу слугував для розуміння і зображення суспільства та його розвитку. При опрацюванні змісту архівних джерел використано методи універсальної герменевтики – інтерпретації, тлумачення та пояснення. Для узагальнення минулого та визначення ризиків і передумов відтворення проблем територіального та міжетнічного характеру застосовано ретроспективний метод.

Отже, історіографічний аналіз стану вивчення „українського питання” в європейській та світовій міжнародній політиці кінця 1920-х – 1945 рр. свідчить про те, що ця проблематика ґрунтовно почала досліджуватися протягом останніх

двадцяти років, тому праці вирізняються фактологічними пріоритетами та концептуальними підходами, а багато напрямів залишається поза увагою істориків. Джерельна база дослідження є достатньо репрезентативною.

У другому розділі – „Українці Північної Буковини та Бессарабії в процесах денационалізації: основні напрямки етнополітики Румунської держави (1928–1940, 1941–1944 рр.)” – йдеться про процеси денационалізації українських територій, що активно впроваджувалися офіційною владою Румунії протягом 1928–1940, 1941–1944 рр. Значна частина українських земель після Першої світової війни опинилася у складі Румунської держави. Після розпаду двох імперій – Російської та Австро-Угорської – Румунія окупувала такі українські території: Ізмаїльський, Аккерманський і Хотинський повіти Бессарабії, Північну Буковину і частину Марморощини – Сигітчину – в Закарпатті. Румунія міжвоєнного періоду була поліетнічною країною, в якій з 16 млн. населення 25% становили національні меншини, тобто угорці, німці і українці (875 тис. осіб, або майже 5% населення). Українці в Румунській державі за місцем проживання поділялися умовно на кілька груп. Зокрема, більше 45 тис. проживало на придунайських землях Бессарабії, які з 1828 р. перебували у складі Російської імперії. На конференціях у Лондоні та Відні у першій половині 1924 р. розглядалися спірні питання між СРСР та Румунією щодо повернення цих територій, однак ці кроки були безрезультатними. Частина українців – близько 30 тис. осіб – проживала на Марморощині. Остання, третя, найбільш політично активна група проживала в Північній Буковині. Австрійська толерантність по відношенню до нацменшин, у тому числі українців, стала основою, на якій розбудовувалося суспільно-політичне та культурне життя краю.

Курс на ліквідацію ознак колишньої австрійської толерантності в перше десятиліття румунського панування обґрунтовувався воєнним станом, запровадженим до 1928 р. До 1927 р. усі сліди колишньої автономності Буковини було стерто, а сам край уже розглядали як румунську провінцію. Для виправдання румунізації уряд створив особливу теорію (26 липня 1924 р.), згідно з якою українське населення вважали „громадянами румунського походження, що забули рідну мову”. Деякі ознаки послаблення режиму проявилися протягом 1928 – 1938 рр., що дозволило частково відродити українське суспільно-політичне та культурне життя. У лютому 1938 р. король Кароль II встановив у Румунії військову диктатуру. Законодавчо це було оформлено прийняттям нової Конституції, яка проголошувала принцип „єдності румунської нації” і надавала румунам привілеї (на противагу національним меншинам) у всіх сферах суспільно-політичного життя. Після встановлення в Румунії 10–11 лютого 1938 р. режиму Кароля II було вжито заходи з метою консолідації країни та скасування ознак парламентаризму. Однак протягом наступних десяти місяців Кароль II знищив задекларовані ним же конституційні засади демократичного режиму. Отже, режим, що встановила Румунія на окупованих українських землях, був ще жорстокішим, ніж у Західній Україні: територіальна, чисельна і культурна сили були значно меншими, вони не могли протистояти румунській окупації. Румунський уряд винищував українську національну культуру, румунізував українські землі, позбавляв українське населення будь-яких прав, жорстоко переслідував.

Відверте нехтування специфічною рисою Північної Буковини – поліетнічністю – відобразили законодавчі акти, що безпосередньо стосувалися напрямків національної політики королівської Румунії в 1938–1940 рр. Декларуючи політичну підтримку та програму дій, які б імпонували населенню країни, 15 грудня 1938 р. король видав декрет-закон про створення Фронту національного відродження (далі – ФНВ, *рум. мовою* – *Frontul Renașterii Naționale*). Як ішлося у законі, прийнято рішення про створення єдиної політичної організації в Румунії, яка має на меті „мобілізацію національної самосвідомості як початок певної акції солідарності та єдності захисту і розвитку нашої вітчизни та консолідації держави”. Дозвіл на діяльність ФНВ підписав міністр юстиції у відповідь на заяву, яку подали 25 осіб, з яких 20 – чинні та колишні міністри, а також державні секретарі. Королівські радники по праву також ставали членами ФНВ. До Фронту закликали записатися всіх мешканців країни, без різниці національної чи конфесійної приналежності, яким виповнився 21 рік і які не є військовими або ж не служать у системі судочинства. § 6 цього ж закону чітко віддавав ФНВ прерогативу у висуненні кандидатів на парламентських виборах. Будь-яка інша політична діяльність за межами ФНВ визнавалася підпільною, а її організаторам загрожувало позбавлення громадянських прав терміном від 2 до 5 років. ФНВ мав розгалужену організаційну мережу в кожній адміністративній одиниці країни.

Отже, інтеграція українців до Фронту національного відродження не була ефективною. Більшість записувалися не тому, що сповідували ідеологію ФНВ, а насамперед, щоб не втратити робочі місця. Інші знайшли у цьому своєрідну можливість для продовження політичної кар’єри та реалізації своїх амбіцій, чи то пов’язаних із проектом самостійної соборної України, чи то з політикою СРСР.

Навесні 1940 р. відбулися зміни в зовнішньополітичному курсі Румунії. З розпадом Малої Антанти і поразкою Польщі ця придунайська країна опинилася в складному становищі. Незважаючи на надані їй гарантії, Англія і Франція були нездатні допомогти їй реально. Територіальні претензії висувалися як і з боку Німеччини, так і СРСР. За цих умов король Кароль II зробив вибір на користь Німеччини. 29 травня 1940 р. під тиском Берліна Румунія підписує з Німеччиною угоду про поставки до III Рейху більшої частини видобутої нафти в обмін на постачання румунській армії сучасною бойовою технікою і зброєю. У червні 1940 р. приєднання до СРСР Бессарабії та Північної Буковини стало каменем спотикання у стосунках між двома диктаторськими режимами. Це зруйнувало радянсько-німецький альянс. 26 червня Сталін почав вимагати від Румунії негайного вирішення питання про повернення Бессарабії СРСР і передачі тієї частини Буковини, населення якої в більшості своїй пов’язане з Україною культурно та історично. У результаті ультиматуму до СРСР приєднано територію загальною площею 51 тис. кв. км із населенням 4 млн. 2 серпня 1940 р. було створено Молдавську РСР, до якої відійшла частина українських земель. Президія Верховної Ради СРСР встановила новий кордон між Україною і Молдавією.

Військова диктатура генерала (з 21 серпня 1941 р.) І. Антонеску була встановлена в Румунії 6 вересня 1940 р. у результаті перевороту, здійсненого за підтримки нацистської Німеччини легіонерами „Залізної гвардії”. Влітку 1941 р.

Румунія реокупувала терени Буковини, а до жовтня і Трансністрії – це майже 10% української території з населенням 3,5 млн. Усі заходи були спрямовані на відновлення румунської влади в Бессарабії і Північній Буковині та встановлення військового контролю в „Трансністрії”. На відміну від Бессарабії та Буковини, Трансністрія формально до складу Румунії не ввійшла. Для управління окупованими землями та координації діяльності місцевої адміністрації при уряді Румунії створено Військово-цивільний кабінет для адміністрації Бессарабії, Буковини та Трансністрії. У Трансністрії 19 серпня 1941 р. губернатором став Г. Алексяну, колишній королівський резидент Буковини, що підпорядковувався І. Антонеску та Президії Ради міністрів. Відповідно до підписаної 30 серпня 1941 р. у м. Тігіна німецько-румунської угоди „Про безпеку та економічну експлуатацію Трансністрії та області Буг-Дніпро”, яку уклали румунський генерал Тетеряну та німецький генерал Хауффе, Румунія отримувала тимчасовий німецький мандат на адміністрування та економічну експлуатацію території між Дністром і Бугом. Юридичний статус Трансністрії залишався невизначеним, а в документах, що стосувалися цих територій, зазначалося, що в провінції призначено цивільну владу, яка перебуває в підпорядкуванні військового командування. Остаточного вирішення питання щодо устрою Трансністрії покладалося на повоснну мирну конференцію.

Аналіз офіційних державних актів румунських органів влади та управління, агентурних донесень, інформативних нот, листування між найвищими владними інституціями дозволив відтворити процес реокупації теренів Північної Буковини та Бессарабії військовим режимом І. Антонеску. Шляхами реалізації цієї політики були методи румунізації, колонізації, „етнічної пурифікації”. Кроки влади свідчили про впровадження ще більш тоталітаризованого режиму, що не визнавав існування національних меншин, спрямовував свою політику на остаточну денационалізацію українців та інтеграцію їхніх територій до Великої Румунії. Позиція офіційного Бухареста в „українському питанні” завжди перебувала в прямій залежності від зобов’язань, які мала Румунія перед Німеччиною. У ході Другої світової війни шовіністична політика правлячих кіл Румунії зазнала повного краху. 23 серпня 1944 року, за наказом короля Міхая I, І. Антонеску було заарештовано. Наступного дня Румунія підписала перемир’я і згодом завбачливо виступила проти нацистів.

Отже, „українське питання” було складовою комплексу суспільно-політичних та соціально-економічних аспектів політики Румунії протягом усього періоду правління. Вона намагалася розв’язати його шляхом денационалізації та румунізації.

У третьому розділі – „Карпатський геополітичний чинник у міжнародній політиці (середина 1930-х – середина 1940-х рр.)” – розглянуто чинники зростання міжнародного інтересу до вирішення долі Підкарпатської Русі та процеси державотворення в Карпатській Україні, досягнення та прорахунки українського політикуму.

З часом проголошення автономії Підкарпатської Русі, після того, як уряд Карпатської України очолив А. Волошин, дослідники пов’язують започаткування другого, найважливішого, етапу використання „української карти” керівниками Німеччини та інших держав Європи.

Значний резонанс серед населення Західної України та Північної Буковини, а також української діаспори, викликаний становленням державності в Карпатській

Україні, засвідчив рішучу готовність українства змагатися за державну незалежність. Певні кола західноєвропейських держав, зокрема відомство А. Розенберга, розгорнуло широку пропагандистську діяльність навколо карпатоукраїнської державності. З'ясувалося, що факт появи автономної Карпатської України, а надто пов'язані з цим перспективи дальшого розвитку „українського питання”, зокрема можливість відновлення соборної України, – стали чутливим збудником вияву суперечливих інтересів держав Європи щодо українських теренів. В урядових колах Німеччини конкретніше визначали роль „українського питання” в остаточному розчленуванні ЧСР та підпорядкуванні своєму впливові Угорщини, Польщі та Румунії, інтереси яких безпосередньо зачіпало існування Карпатської держави. Зондувалася можлива роль української проблеми в контексті перспектив взаємин Німеччини з країнами Заходу та СРСР.

Восени 1938 року значно зросло напруження в міжнародних відносинах. Німеччина та Італія шукали мирних шляхів до розв'язання територіальних претензій Угорщини до земель, втрачених у 1920 р. із підписанням Тріанонської угоди. Польща і Угорщина значно активніше почали відстоювати свої претензії щодо Карпатської України. Зразу після завершення перемовин між урядом ЧСР та делегатами від Карпатської України у Празі проголошено автономний уряд краю. На конференції в Комарні, де велися перемовини з Угорщиною, остання проявляла більше своє зацікавлення справою спільних кордонів із Польщею. Ще 11 жовтня 1938 р. вона вислала до Праги ноту протесту щодо зволікання чеською стороною з вирішенням цього питання. Українська громада в Польщі надіслала меморандум до польського уряду, в якому йшлося про те, що підтримання плану створення спільного польсько-угорського кордону через прилучення Карпатської України до Угорщини суперечить засадам самовизначення. За таких обставин Великобританія, як один із гарантів цілісності чехо-словацького кордону, в особі міністра оборони Т. Інскіпа 11 жовтня офіційно заявила, що вона дотримується мюнхенських домовленостей і справді виступає в ролі гаранта. Великобританія прихильно ставиться до домагань етнографічних, але зовсім інакше дивиться на домагання, базовані на політичних або стратегічних принципах. Угорщина запропонувала проведення плебісциту щодо спірних із ЧСР територій. У тому разі, якщо б ЧСР відмовилася, Угорщина пропонувала вирішення питання за посередництвом третіх сторін. У цьому разі угорська сторона хотіла, щоб майбутнє Словаччини і Підкарпатської Русі вирішували два арбітражні трибунали. Русинська громада у США, об'єднана у Народну раду карпаторосів, просила прем'єр-міністра Угорщини Б. Імреді вжити заходів для втілення злуки русинів з Угорщиною, краєм, до якого вони належали протягом тисячі літ і в якому вони сподівалися досягнути право на вільний розвиток. Заява викликала бурхливу реакцію українства.

Мюнхенські домовленості частково задовольнили прагнення німців стосовно території ЧСР, віддавши їм лише регіон компактного проживання німців – Судети. Цим можна пояснити позицію очільника закордонного відомства III Рейху. Й. фон Ріббентроп під час Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р. виступив проти прагнень Угорщини та Польщі, на чиєму боці була Італія, за передачу Карпатської Русі та Словаччини Угорщині. Міністр закордонних справ Італії Г. Чіано

переконав німецького представника визнати за Угорщиною право на частину Словаччини та спірні міста Карпатської Русі. Делегація на чолі з А. Волошиним змушена була змиритися зі значними територіальними втратами для Закарпаття.

Отже, за результатами мюнхенських домовленостей, Закарпаття отримало 8 жовтня 1938 р. автономію, а згідно з рішенням першого віденського арбітражу від 2 листопада 1938 р., Угорщині відійшли південь Словаччини та частина Карпатської Русі – 11,927 кв. км. із населенням 869,299 осіб (Карпатська Русь втратила 12,1% території, на якій мешкало 23,3% населення, Чехія втратила близько 33 % теренів, Моравія – 36%), у тому числі головні міста краю – Ужгород, Мукачеве та Берегове – передано Угорщині. Віденський арбітраж фактично торкнувся територій Мукачівського, Берегівського, Іршавського, Ужгородського та Севлюського округів. В Ужгородському окрузі до Угорщини перейшли 22 населені пункти, в яких проживало 10719 українців і 18687 угорців, в Мукачівському – 15 населених пунктів (12153 українці і 12253 угорці), у Севлюському – 18 сіл (3471 українець і 8752 угорці), у Берегівському – 40 населених пунктів (6343 українці та 4962 угорці), у Іршавському – с. Шаланки з 650 українцями та понад 500 угорців.

Віденський арбітраж завдав удару по цілісності ЧСР та Карпатської України. Хоча при цьому Угорщина так і не домоглася повної окупації краю. Було створено новий угорсько-чехословацький кордон. Карпатська Україна продовжувала своє перебування у складі ЧСР, що створювало проблему щодо розміщення спільного угорсько-польського кордону. Це не могло не викликати охолодження з боку Будапешта по відношенню до Берліна. За таких обставин Карпатська Україна повинна була не лише розбудовувати власну державність, але й втримати її в умовах ускладнення міжнародної ситуації.

Міжнародний інтерес до „українського питання” залежав від ролі, яку відігравав карпатський регіон у перегляді версальської системи на користь Німеччини, Угорщини, Румунії. Протягом 1938–1939 рр. політична доля Карпатської України була не лише окремо складовою чехословацької передвоєнної кризи, а й важливим об'єктом міжнародних відносин. Карпатоукраїнське питання вийшло на рівень міжнародного обговорення – як цільна територія, територіальна приналежність Карпатської України в цілому та її окремих регіонів. Процеси державотворення на цих українських теренах сприяли актуалізації „українського питання” на міжнародному рівні. На міжурядовому рівні, у колі українських організацій з-поза меж Закарпаття відбулося активне обговорення ідеї створення Великої України, опираючись на карпатоукраїнську автономію. Проблема можливої самостійності Карпатської України та її перспектив знайшла своє обговорення на міжнародній арені у часи чехословацької кризи 1938–1939 рр. У цьому плані йдеться про ОУН (у тому числі закарпатську її крайову ексекутиву) та споріднені з нею ідеологічно політичні та громадські українські організації у світі. Уже з літа 1938 р. у програмових та агітаційних їх документах закарпатська проблема розглядається як можливе ядро для розв'язання загальноукраїнської національно-визвольної проблеми. Але в постмюнхенський період спостерігається різне ставлення до закарпатських подій у середовищі ОУН: з одного боку, більшість Проводу організації, з іншого – нелегали активісти із ЗУЗ. Основною розбіжностей була оцінка часу можливої незалежності

краю: відразу чи з часом. Згодом ці та інші тертя стали причинами розколу в ОУН у 1940 р. Проблема незалежності Карпатської України, її можливості та прогнозування зовнішньополітичних дивідендів для Німеччини з різною активністю обговорювалися в німецьких військових та політичних колах. Але далі обговорення справа не пішла. Можливість карпатоукраїнської незалежності за німецької підтримки та перспективи її використання у німецькій зовнішньополітичній діяльності активно обговорювалися урядами Великобританії, Франції, СРСР. Саме існування автономної Карпатської України й загрозування Німеччини з українською проблемою підняло „українське питання” до рівня міжнародної зацікавленості та уваги. І не тільки щодо Закарпаття, а й Галичини, Буковини та України взагалі. Окупація Карпатської України не розв’язувала української проблеми, а навпаки, підсилювала її напередодні Другої світової війни.

Зовнішньополітичний курс Румунії визначався такими моментами: 1) лояльність румунського уряду до ЧСР; 2) бажання зберегти з нею нормальні економічні та політичні відносини; 3) неприхильність до військового посилення Угорщини; 4) недовіра до запевнень Будапешта щодо Трансільванії; 5) небажання брати участь у політичних комбінаціях проти Німеччини. Невипадково А. Волошин, переконавшись у безнадійності захисту Карпатської України власними зусиллями, спробував домовитися з Румунією про приєднання краю до неї в статусі автономії. Аргументом була численна українська нацменшина в Румунії. Остання виступала з обвинуваченнями на адресу угорської влади, яка проводила пропаганду щодо Закарпаття.

Угорська окупація краю 1939–1944 рр. супроводжувалась терором та репресіями. Окупанти штучно підтримували „русинську” мову і культуру, діяльність русинофілів і водночас переслідували будь-які прояви української національної активності. Усі українські організації, що провідували національну ідею – об’єднання усіх українських земель у єдину державу, розпускалися. Прихід восени 1944 р. радянських військ 4-го Українського фронту частина населення сприйняла як визволення. 26 листопада 1944 р. з’їзд Народних комітетів у Мукачевому проголосив приєднання Закарпатської України до УРСР. Згідно з договором між СРСР та ЧСР, укладеним 29 червня 1945 р. у Москві, Закарпатська Україна включено до складу УРСР. Керівництво нової ЧСР вже на початку 1944 р. висловило намір встановити дипломатичні відносини з УРСР. Після укладення радянсько-чехословацького договору від 29 червня про передачу Закарпаття до УРСР про дипломатичні відносини між УРСР та ЧСР зразу ж забули. Сам договір було підписано без участі українських дипломатів і представників Закарпаття. Після остаточного вирішення питання щодо делімітації державного кордону між СРСР та Чехословаччиною Указом президії Верховної Ради СРСР від 22 січня 1946 р. утворено нову адміністративну одиницю УСССР – Закарпатську область.

Отже, проголошення самостійності Карпатської України 14–15 березня 1939 р. не було результатом певної планованої акції, це швидше вимушений крок і наслідок, з одного боку, зміни політичної ситуації на теренах чехословацької федерації, з іншого – зміни центральноєвропейського міжнародного становища. Угорська окупація Карпатської України лише ускладнила українську проблему

напередодні Другої світової війни. Збройний опір українського підпілля у 1939–1942, 1945 рр. завершився поразкою. Таким чином, своєрідним радянським варіантом вирішення „українського питання” в межах Закарпаття стало включення краю в статусі адміністративної одиниці до складу УРСР.

У четвертому розділі – „Роль еміграції в актуалізації „українського питання” та пошуку шляхів його вирішення (кінець 1920-х – 1945 рр.)” – розкриваються особливості позиції заокеанського еміграційного комплексу щодо практичної реалізації ідеї української державності та роль ідеї самостійної соборної України як платформи об’єднання зусиль еміграційних центрів у європейських країнах. Після остаточної поразки державотворчих процесів 1917–1920 рр., у результаті чого „українське питання” ще більше загострилося, а терени України опинилися під новими окупаційними режимами, значна частина української інтелектуальної, політичної, військової еліт постали перед фактом необхідності порятунку власного життя та продовження обраного ними визвольного шляху. Багато з них виїхали за океан, переважно до США та Канади, звідки планували повернутися додому, щоб продовжити розпочату боротьбу. Українські іммігранти зіткнулися зі значною кількістю емігрантських організацій, розпорошеністю і малочисленністю українців, проблемами, складністю адаптації до іноземного середовища. Однак не менш важливим і „ефективним” роз’єднуючим чинником була діяльність „п’ятої колонії” в країнах Північної і Південної Америки. Для протидії українській еміграції, її активній діяльності та інтеграції в американське, канадське чи західноєвропейське середовище був створений відлагоджений механізм радянських спецслужб. Під покровительством СРСР діяли численні організації, товариства, групи комуністичного спрямування, які не лише популяризували радянський спосіб життя, але, дискредитували націоналістичний табір в очах влади та громадськості країни перебування українських емігрантів. Домінуючу роль у цьому механізмі відігравала пропаганда як найбільш ефективний спосіб створення образу „п’ятої колонії” з колишніх учасників національно-визвольного руху. Радянська пропаганда, маючи у своєму розпорядженні значний арсенал персоналу, який працював у дипломатичних місіях, організаціях, видавництвах, часописах, дискредитувала українських емігрантів. Одним із головних рупорів радянської пропаганди в Канаді був Р.А. Девіс – канадський письменник і журналіст, перший кореспондент на Сесіях Ліги Націй, дослідник української націоналістичної течії в Канаді. У період Другої світової війни Р.А. Девіс був секретарем Військової Ради літератури, радіомовлення та мистецтв, а у 1943 р. його обрано членом Американського географічного товариства. Українське товариство культурних зв’язків із закордоном тісно співпрацювало з ним, використовуючи його публікації в пропагандистських цілях. Його книга „This is our country. The Ukrainian Canadians against Hitler” (1943) стала настільним підручником для радянських спецслужб, які вивчали діяльність частини еміграції, спрямовану на підтримку ідеї визволення та соборнізації українських територій.

Українська політична еміграція в Канаді умовно розподілилася на кілька груп. Перша – це ті, для яких Канада стала батьківщиною і які активно брали участь в її житті. Це антифашистські організації, які вбачали в УРСР передову форму

незалежної країни як складової частини СРСР. Ідеться про організацію „Український робітничо-фермерський дім”, яка була найбільш численною (близько 20 тис.) до її розпуску урядом у 1940 р. Вона видавала тижневики „Газета українського народу” та „Життя фермерів”. Друга група представлена Українським національним об’єднанням (УНО) („Ukrainian national federation”), що відіграло роль канадської філії Організації українських націоналістів. Протягом 1932–1934 рр. УНО створило три філії в Торонто. При одній із них виникла організація „Молоді українські націоналісти” (МУН). До середини 1930-х рр. УНО заснувало 7 філій в Альберті, у Саскачевані – 7, у Саскатуні та Онтаріо було 5 філій. Третя група представлена Об’єднаною гетьманською організацією („United hetman organization”). Вони домагалися встановлення в Україні монархічного ладу на чолі з гетьманом П. Скоропадським. Очолював цю організацію М. Гетьман, який видавав газету „Український трудівник”. У Канаді діяли також „Просвіта” та Українська незалежна ліга. З другої половини 1920-х рр. у Канаді, а згодом і в США активно функціонувала Українська стрілецька громада з її філіями, що зайняли виразну позицію щодо боротьби за незалежну соборну Україну.

УНО та Об’єднана гетьманська організація поклали надії у вирішенні „українського питання” на Німеччину. Тому підтримували акцію, спрямовану на підготовку збройного варіанта відторгнення УРСР від СРСР, Закарпатської України – від ЧСР, Західної України – від Польщі (а пізніше й від СРСР), Північної Буковини від Румунії. Братство українських католиків („Brotherhood of ukrainian catholics”) та УНО на чолі з д-ром В. Кушніром вирішили координувати свою діяльність у справі побудови незалежної України. Був створений спеціальний комітет на чолі з В. Кушніром, який ставив за мету переконати лідерів союзників у крайній необхідності творення незалежної України. Згодом утворено другий Центральний Комітет, так зване Центральне представництво Українського комітету Канади або Український канадський комітет („Ukrainian canadian committee”). 17 березня 1941 р. міністр збройних сил Канади Ж. Торсон проголосив заснування Добровільного дорадчого комітету, який мав займатися питаннями погодження і взаєморозуміння між громадянами французького та англійського походження, з одного боку, й рештою громадян – з іншого боку. Однак склад і діяльність Комітету суттєво відрізнялися. Очолив комітет професор Дж. Сімпсон, керівник історичного відділення Саскатунського університету. Серед членів комітету були професор У. Кірконелл та експерт з європейських питань, колишній канадський кореспондент при британському уряді Т. Філіпс. Вся діяльність комітету зводилася до розв’язання проблем канадських українців. Насправді комітет підтримував націоналістичні тенденції серед української діаспори та негативно ставився до тих, хто був налаштований на підтримку СРСР. Ця політика Комітету мала свої глибокі коріння, що вели в 1939 рік, коли під керівництвом лідерів УНО влаштовувалися мітинги в Саскатуні та Вінніпезі, на яких тасно обговорювалося питання утворення суверенної України. Врешті-решт була вироблена декларація, в якій від імені української нації в Європі канадські громадяни українського походження зверталися до британського уряду та інших урядів світу з такою заявою: а) в інтересах рівноваги сил та тривалого миру в Європі, ідея утворення Української суверенної

держави, яка б охоплювала всі етнографічні українські території, є історичною необхідністю міжнародної ваги; б) українські території, що перебувають у складі ЧСР, Румунії, Польщі та СРСР, не можна розглядати окремо в кожному випадку, а як невід'ємні частини „українського питання” в цілому. У декларації пропонувалося створити Міжнародну комісію для остаточного врегулювання української проблеми.

До найпотужніших прорадянськи налаштованих організацій у США належали Ліга американських українців (далі – ЛАУ) та Запомоговий союз американських українців (далі – ЗСАУ) при Міжнародному робітничому ордені. Ліга виникла на початку 1930-х років і налічувала до 18 тис. членів. Очолював головну раду Ліги М. Князевич. ЗСАУ у своєму складі мав 206 відділів – 184 українських та 22 англомовних. До складу Ліги входила жіноча „Просвіта”, до ЗСАУ – Товариство імені Івана Франка, Товариство імені Тараса Шевченка, „Вільна Україна”, „Воля” та „Єдність”. Філії ЗСАУ були розташовані в Пітсбургу, Нью-Йорку, Чикаго, Детройті, Філадельфії, Клівленді, Стрентоні, Рочестері, Бостоні, Алентавілі. Керівний актив цих українських організацій безпосередньо допомагав охоплювати агітацією та кампаніями надання допомоги УРСР велику кількість емігрантів.

Українці, які волею історичних обставин опинилися в США і мусили інтегруватися в це суспільство, долали низку проблем на шляху вироблення єдиного ідейного підґрунтя та створення об'єднаної структури, що могла гідно презентувати українську справу перед міжнародною спільнотою. У тісних зв'язках з організаціями Європи перебувало Об'єднання українських організацій в Америці (ОУОА). Воно об'єднувало організації з Клівленда, Філадельфії, Бостона, Чикаго та Нью-Йорка. Завдяки українській пропаганді серед представників ОУОА формувалося уявлення про заходи українців у Європі з об'єднання зусиль задля вироблення спільної позиції щодо підтримки визвольної боротьби на окупованих землях. Організація державного відродження України (далі – ОДВУ) належала до найпотужніших у США. Об'єднання української еміграції в США відбулося зі створенням Українського конгресового комітету Америки (УККА), дещо швидше, ніж це сталося в Канаді. Початок Другої світової війни вимагав від українства Канади, яка вступила у війну на боці Великобританії, посиленої та узгодженої праці. Відповідно, влада Канади закликала українську громаду до припинення чвар на ідеологічному ґрунті. Для цього уряд визначив двох представників – проф. Дж. Сімсона та д-ра Т. Філіпса, які мали виступити посередниками у перемовинах з українськими організаціями у справі формування єдиної центральної репрезентації українців Канади. КУК представляв українську громаду перед урядом не лише в часи Другої світової війни, а й у повосенний час. Комітет став загальноукраїнською організацією, тобто надпартійною та надконфесійною формацією. КУК відіграв значну роль у формуванні Української національної ради в 1948 р. та її Державного центру як єдиного політичного репрезентанта України.

Українська еміграція бачила своє призначення в двох напрямках діяльності – культурному та політичному. Останній зводився до активної пропаганди та відповідного висвітлення української справи на міжнародній арені й паралельно вироблення спільних засад для консолідації національних сил у боротьбі за незалежність. Польща стала для української політичної еміграції і залишалася до

середини 1920-х рр. чи не головним центром перебування. Тут розгорнув діяльність еміграційний уряд УНР. У 1920–1930-х рр. еміграція до Франції стала найчисленнішою, особливо з 1924 р, коли після ліквідації таборів інтернованих у Польщі сюди масово переселялися вояки армії УНР. Вихідці з українських земель, що оселилися в Німеччині, до початку 1930-х рр. не створили жодної потужної організації, крім малочислених, як-от: Союз українських старшин, Союз хліборобів-державників, Комітет допомоги втікачам із Західної України, клуб „Україна”, „Східно-Європейська Кореспонденція”, Українське національне об'єднання. Наприкінці 1920-х років приблизно 15 тис. українських емігрантів опинилися в Югославії. Українська еміграція в Болгарії переважно належала до російського емігрантського комплексу. У Румунії в 1920–1930-х рр. також осіла частина української еміграції, переважно вихідців із Наддніпрянської України, яких налічувалося близько 5 тис. Незначними були українські осередки в Бельгії, Швейцарії, Італії, Великобританії. ЧСР у міжвоєнну добу стала для значної кількості політичних емігрантів з України чи не найбільшим центром перебування за кордоном, надавши відповідні моральні й матеріальні ресурси для громадсько-політичної та культурної праці українців.

На кінець 1928–1930-х рр. припадають конкретні кроки по об'єднанню еміграції на ідейному ґрунті. Йшлося про прагнення створити новий центральний орган української еміграції не лише в ЧСР, але в усій Європі. Спроба об'єднання еміграції в ЧСР була зроблена навколо Української громади в ЧСР з осередком у Празі, засновником якої був М. Галаган. У цей час ЦЕСУС, як ініціатор та активний учасник численних спроб об'єднання української еміграції під егідою єдиної організації, вживав заходів до об'єднання всіх уже існуючих і новостворених молодіжних організацій. Влітку 1930 р. постало питання про створення Всеукраїнського еміграційного об'єднання. Роль об'єднавчого центру була відведена ЦЕСУС. Наприкінці 1930 р. на нараді в Оставі Моравській створено „п'ятичленну комісію по об'єднанню українських емігрантських організацій у ЧСР”. У жовтні 1930 р. українські емігрантські організації заснували Контактний комітет для висловлення протесту щодо антиукраїнського терору, чиненого польською владою. Важливим здобутком стало подання меморандуму від представників українських організацій у ЧСР до Ліги Націй із приводу визнання української еміграції самостійною одиницею. Радикальне крило еміграції ініціювало створення Всеукраїнського національно-політичного об'єднання (ВУНПО). У Франції було вжито заходів до об'єднання соборницької еміграції у формі Союзу українських емігрантських організацій та Українського народного союзу. У 1933 р. зроблено крок до об'єднання розпоршених груп націоналістів у Німеччині в Українське національне об'єднання. Об'єднавчим чинником еміграції в Бельгії став Український комітет. Конгрес українських націоналістів у Відні мав стати вирішальним кроком в об'єднанні соборницької частини еміграції. Після невдалих спроб цю ідею частково втілено в 1932 р. у формі Європейського об'єднання українських організацій. Протягом 1933–1934 рр. велася активна підготовча робота по проведенню об'єднавчого Всеукраїнського національного конгресу. Ідею об'єднання еміграції вдалося реалізувати лише в повоєнний час.

Отже, діяльність осередків української політичної еміграції на американських та європейських теренах була спрямована на актуалізацію „українського питання” перед впливовими міжнародними чинниками. Процес організаційного об’єднання еміграції дав змогу певною мірою виявити можливості й готовність еміграційних осередків до співпраці з іншими українськими центрами у справі визволення українських земель. Окремі аспекти діяльності двох протилежних за ідеологічними орієнтаціями політичних таборів свідчать про те, що радянська пропаганда лише ускладнювала адекватне розуміння міжнародною спільнотою складності і важливості розв’язання „українського питання”.

У „Висновках” подано теоретичні узагальнення основних результатів дисертаційного дослідження згідно з його метою та завданнями, обґрунтовано рекомендації для подальшої розробки проблематики.

– Аналіз стану вивчення „українського питання” в європейській та світовій міжнародній політиці в історіографії свідчить про наявність цілого пласта різнопланової літератури. Незважаючи на це, радянська історіографія наклала свій негативний відбиток на дослідження цієї тематики. Ідеологічний пресинг не дозволяв дослідникам об’єктивно оцінювати події, факти, відповідно згадана проблематика в історії України залишалася не вивченою. Виняток у зазначений період становили праці зарубіжних істориків та представників українського закордону. Попри певну упередженість і нерідко надмірну пафосність, завдяки діаспорній літературі певною мірою осмислено процеси, що кардинально позначилися на сприйнятті ролі й місця України у світі, які з відомих причин найбільш вільно відбувалися в емігрантському середовищі. Характерною особливістю цієї літератури є те, що в більшості випадків звернення до цієї тематики в ній викликане не тільки пізнавальними потребами, оскільки серед її авторів є ряд відомих політичних постатей української історії, для яких ідея державної самостійності та соборності України становила сенс життя. Ці праці, на відміну від радянських історичних досліджень, не потребували звільнення від ідеологічних уявлень і стереотипів, однак вимагали певного часового дистанціювання від подій та явищ задля їх критичного осмислення. Дослідження ролі української еміграції в розробці концепцій майбутньої Української держави, популяризації питання про долю розділених українських земель перед міжнародною спільнотою в намаганнях національних сил об’єднати спільні зусилля навколо ідеї боротьби за незалежну соборну Україну тривалий час також перебувало під забороною або ж висвітлювалося упереджено. Вивчення цієї тематики в сучасній історіографії свідчить про прогресивні зміни, що почали відбуватися в розвитку української історіографії після розпаду СРСР. Зазначена проблематика широко представлена в монографіях, наукових публікаціях, матеріалах конференцій, дисертаціях та узагальнюючих виданнях. Проте більшість праць торкаються цієї теми або побіжно, або ж висвітлюють лише окремі її аспекти. Так, у низці праць не розглядаються суспільно-політичні фактори та безпосередні причини зародження різних політичних течій у середовищі еміграції, їх ставлення до справи визволення українських земель. Таке бачення проблеми стало загальноприйнятим кліше в історіографії радянського часу, в деякій мірі зберігаючись у перші роки становлення української історичної науки, і лише з другої половини 1990-х рр. відчутно

змінюється сприйняття політичної еміграції як предмета дослідження і як явища. Випала з поля зору і радянських, і сучасних істориків проблема політичного становища українців у складі Румунської держави в 1930-х – 1944 рр. та спроби вирішення питання щодо відокремлення українських територій від Румунії. Отже, незважаючи на таку широку представленість окремих аспектів цієї тематики в історичній літературі, правомірно вести мову про значну наукову нішу у ґрунтовному вивченні проблеми актуалізації „українського питання” в міжнародній політиці кінця 1920-х – 1945 рр., що й зумовило вибір теми дослідження. Джерельна база є репрезентативною, науково достовірною і достатньою для виконання поставлених наукових завдань, яка представлена архівними документами, мемуаристикою, документальними виданнями. Особливу цінність становлять використані іноземні архівні джерела, що введені до наукового обігу вперше. Не менша вага опублікованих джерел, офіційних документів, законодавства румунською мовою. Використання цілого спектра різноманітних джерел дозволило комплексно підійти до вивчення проблеми, спростувати низку стереотипів, пролити світло на маловідомі сторінки минулого. В основу цього наукового дослідження покладено принципи історизму, комплексності та наукової об’єктивності, які вимагають розгляду подій у зв’язку з конкретно-історичними умовами їх існування, надають можливість неупереджено підійти до вивчення суспільних процесів, подій, фактів. Застосовано порівняльно-історичний, історико-генетичний, рефлексії, системний, аналітичний методи дослідження. При розв’язанні поставлених завдань використані загальнонаукові та спеціальні методи дослідження: історіографічного аналізу та синтезу, хронологічний, ретроспективний, методи типологізації та періодизації тощо. Вони дали змогу синтезувати загальне й виділити особливе в досліджуваному процесі, показати його сутність, динаміку змін. Проаналізовано питання щодо використання та тлумачення понятійно-категоріального апарату, яким характеризуються кроки в напрямку вирішення питання української державності протягом кінця 1920-х – 1945 рр.

– Причини загострення „українського питання” в складі Румунії в 1938–1939 рр. потрібно шукати, з одного боку, в міжнародних чинниках, а з іншого – у внутрішніх, зокрема в політиці окупаційної влади у сфері міжетнічних відносин та ігноруванні політичних і культурних прав нацменшин. Приклад Північної Буковини показовий, оскільки румунська влада намагалася розв’язати національні проблеми українців шляхом прийняття суворих законів, культурного та мовного пресингу, дискримінації щодо зайняття високих держав посад тощо. Такі нововведення карлістського режиму мали лише зворотну реакцію. Проблема ставлення карлістського режиму до „українського питання”, тобто становища українців у Румунії, насамперед на теренах Буковини та в повітах компактного проживання українців, зрівняння їх у громадянських правах та свободах із румунами, а також до політичної долі цього краю в контексті ідеї соборності українських земель не знайшло свого належного наукового осмислення. У радянський період ця проблематика ґрунтовно не досліджувалася. Період становлення сучасної національної історіографії також не розробив цього напрямку історичних досліджень. Мова може йти лише про окремі публікації, в яких оглядово проаналізовано зміст „українського питання” і спроби його

вирішення в системі міжнародних відносин міжвоєнної та воєнної доби. Однак певний науковий інтерес становлять праці румунських істориків, які вивчали період 1938–1940 рр. в історії Румунії та торкалися долі Буковини і Бессарабії.

– Як свідчить аналіз джерел, українці були лояльними до того, що не суперечило їхнім національним інтересам, але не до румунської держави. Інтеграція українців до Фронту національного відродження не була ефективною. Більшість ввійшли до його складу не тому, що сповідували ідеологію ФНВ, а насамперед через страх залишитися без роботи. Інші знайшли у цьому своєрідну можливість для продовження політики та реалізації своїх інтересів, чи то пов'язаних з проектом самостійної соборної України, чи то політики СРСР. Румунська влада дала власну відповідь на ці ініціативи. У зонах зі значним впливом українців на румунське населення конфлікти між цими етносами загострилися. Узагалі міжвоєнна Румунія не завжди знаходила найоптимальніші засоби зацікавлення українського населення в захисті румунських інтересів. Не можна забувати й про те, що в той період різні форми тоталітаризму були більш привабливими ніж демократична система, а отже, українці, не маючи власної національної держави, змушені були орієнтуватися на них задля здійснення своїх самостійницьких прагнень.

– Вивчення офіційних державних актів румунських органів влади та управління, численних агентурних донесень, інформативних нот, конфіденційного листування між найвищими владними інституціями Румунії дають змогу відтворити шляхи реокупації теренів Північної Буковини та Бессарабії військовим режимом І. Антонеску. Це дозволило пролити світло на багато маловідомих аспектів військової історії 1941–1943 рр., окреслити заходи, що вживалися румунськими органами безпеки та адміністрацією, щоб максимально протидіяти радянській захопленню теренів і зміцнити там свій вплив.

– Розглядаючи історичні аспекти становлення румунського націоналістичного підпілля та його бачення політичної долі українських земель у складі Румунської держави, можна стверджувати, що воно спрямовувало свої інтереси на соборнізації етнічних територій навколо власної батьківщини, сформувавши свою специфіку як інтегруючий та консолідуючий чинник у житті нації. Проте румунське підпілля мало антисемітське, нерідко шовіністичне спрямування, що не давало змоги українському руху робити ставку на сприяння у процесі відокремлення теренів Північної Буковини та Бессарабії.

– Віденський арбітраж завдав удару по цілісності ЧСР та Карпатської України. Було створено новий угорсько-чехословацький кордон. Карпатська Україна продовжувала своє перебування у складі ЧСР, що ускладнювало творення спільного угорсько-польського кордону. Це викликало охолодження з боку Будапешта по відношенню до Берліна. За таких обставин Карпатська Україна повинна була не лише розбудовувати власну державність та чіткіше окреслювати власні зовнішньополітичні пріоритети, але й втримати її в умовах ускладнення міжнародної ситуації. Зростання міжнародного інтересу до „українського питання” залежало від ролі, яку відігравав карпатський регіон у подальшому перегляді версальської системи на користь Німеччини, Угорщини, Румунії. Протягом 1938–1939 рр. доля Карпатської України була не лише складовою чехословацької кризи,

але й важливим об'єктом міжнародної політики. Карпатоукраїнське питання вийшло на рівень міжнародного обговорення – як цілісна територія, територіальна приналежність Карпатської України в цілому та її окремих регіонів. Процеси державотворення на цих українських теренах сприяли актуалізації „українського питання” на міжнародному рівні. Проблема можливої самостійності Карпатської України та її перспектив знайшла своє обговорення в світі у часи чехословацької кризи 1938–1939 рр. У цьому сенсі йдеться про ОУН та споріднені з нею ідеологічно політичні та громадські українські організації у світі. Уже з літа 1938 р. у їхніх програмових та агітаційних документах закарпатське питання розглядається як можливе ядро для розв'язання української національно-визвольної проблеми.

– У постмюнхенський період спостерігається різне ставлення до закарпатських подій у середовищі ОУН: з одного боку, більшість Проводу організації, з іншого – нелегали активісти із ЗУЗ. Основою розбіжностей стала оцінка часу можливої незалежності краю: одразу чи з часом. Згодом ці та інші тертя на карпатоукраїнському ґрунті стали причинами розколу в ОУН у 1940 р. Проблема незалежності Карпатської України її можливості та прогнозування зовнішньополітичних дивідендів для Німеччини, із різною активністю, обговорювалися в німецьких військових та політичних колах. Але далі обговорення справа не пішла. Можливість карпатоукраїнської незалежності за німецької підтримки та перспективи її використання у німецькій зовнішньополітичній діяльності активно обговорювалися урядами Великобританії, Франції, СРСР. Проголошення незалежності Карпатської України було вимушеним кроком та похідною, з одного боку, зміни політичної ситуації на теренах чехословацької федерації, з іншого – зміни центрально-європейського міжнародного становища. Доречніше застосовувати термін „проголошення самостійності Карпатської України”. Саме існування автономної Карпатської України й загравання Німеччини з українською проблемою підняло „українське питання” до рівня міжнародної зацікавленості. І не тільки щодо Закарпаття, а й стосовно Галичини, Буковини та України взагалі. Угорська окупація Карпатської України лише ускладнила українську проблему напередодні Другої світової війни. Збройний опір українського підпілля у 1939–1942, 1945 рр. завершився поразкою. Таким чином, радянським варіантом вирішення „українського питання” в межах Закарпаття стало включення краю в статусі адміністративної одиниці до складу УРСР.

– Діяльність осередків української політичної еміграції на американських теренах була спрямована на актуалізацію „українського питання” перед впливовими міжнародними чинниками. Пошуки способів об'єднання еміграції дали змогу виявити можливості й готовність еміграційних осередків до співпраці з іншими українськими центрами, що діяли в Європі, у справі визволення українських земель. Окремі аспекти діяльності двох протилежних за ідеологічними орієнтаціями політичних таборів свідчать про те, що радянська пропаганда використовувала всі можливі методи для дискредитації представників українського визвольного руху, які опинилися за океаном. Напрямки та масштаби роботи прорадянськи налаштованих організацій свідчать про підривну роботу проти країни, яка дала їм притулок. Радянська „п'ята колона” намагалася якнайглибше укорінити в свідомість

канадських і американських українців принади соціалістичного способу життя в УРСР. Це ускладнювало адекватне сприйняття міжнародною спільнотою стану, в якому опинилися українські землі. Процес єднання еміграції навколо ідеї соборності та незалежності України тривав кілька десятиліть. Однак ідейні протиріччя та небажання йти на компроміси задля спільної мети не сприяли творенню єдиного репрезентативного еміграційного органу, що об'єднав би різні політичні течії, гідно представив прагнення українців до власної державності перед міжнародною спільнотою. Беручи до уваги зовнішні обставини, еміграція перебрала на себе функцію, що їй годі було виконувати на окупованих українських теренах. У доланні протидії, яка чинилася радикально налаштованій частині еміграції викристалізувалися принципи об'єднання сил, які вбачали можливість вирішення „українського питання” в державній самостійності та соборності України.

Список опублікованих праць за темою дисертації

Монографії

1. Мандрик М. Український геополітичний чинник у зовнішньополітичній стратегії зарубіжних країн: історичний контекст (кін. 1920-х – 1945 рр.) : монографія / М. Мандрик. – К.; Чернівці : Книги – ХХІ століття, 2010. – 575 с.
Рецензії
[Борисенко М.В.]: Ідея соборності українських земель у планах країн Центральної та Південно-Східної Європи : рец. на Мандрик М. Український геополітичний чинник у зовнішньополітичній стратегії зарубіжних країн : історичний контекст (кінець 1920-х – 1945 рр.) / М. Мандрик. – К. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2010. – 575 с. / М.В. Борисенко // Культура народів Причорномор'я. – 2010. – № 187. – С. 182–183.
[Дробот І.І.]: Політична доля українських земель на „міжнародній шахівниці” міжвоєнного та воєнного періодів: рец. на Мандрик М. Український геополітичний чинник у зовнішньополітичній стратегії зарубіжних країн : історичний контекст (кінець 1920-х – 1945 рр.) / М. Мандрик. – К. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2010. – 575 с. / І.І. Дробот // Часопис української історії. – 2011. – № 19 – С. 121–123.
[Щербак В.О.]: Українські території в міжнародних перипетіях кінця 1920-х – 1945 рр.: геополітичний аналіз : рец. на Мандрик М. Український геополітичний чинник у зовнішньополітичній стратегії зарубіжних країн : історичний контекст (кінець 1920-х – 1945 рр.) / М. Мандрик. – К. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2010. – 575 с. / В.О. Щербак // Вісник Академії праці та соціальних відносин ФПУ. – К. : АПВ, 2010. – № 4. – С. 157–158.
2. Мандрик М. Український націоналізм: становлення в міжвоєнну добу. : монографія / М. Мандрик ; передмова В. Вериги. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2006. – 392 с.

Статті у наукових фахових виданнях

1. Мандрик М.В. Дмитро Донцов та український націоналізм: до проблеми взаємовідносин та взаємовпливів / М.В. Мандрик // Часопис української історії : збірник наукових статей за ред. доктора історичних наук, професора А.П. Коцура. – К., 2006. – Вип. 4. – С. 82–88.

2. *Мандрик М.В.* Стан розробки націоналістичної проблематики в українській діаспорній науково-публіцистичній літературі (серед. ХХ – поч. ХХІ ст.) / М.В. Мандрик // Наукові записки з української історії : збірник наукових статей. – Переяслав-Хмельницький, 2006. – Вип. 18. – С. 345–354.
3. *Мандрик М.В.* Висвітлення еміграційної проблематики міжвоєнної доби в сучасній українській історіографії / М.В. Мандрик // Культура народів Причёрноморья. – 2006. – № 73. – С. 187–191.
4. *Мандрик М.В.* Боротьба за українську незалежність у 1920-х – 1940-х рр.: крізь призму радянської історіографії / М.В. Мандрик // Історична пам'ять. – 2006. – № 2. – С. 23–30.
5. *Мандрик М.В.* Українці Буковини в інтеграційній політиці Румунії: Фронт Національного Відродження як відсутність альтернативи (1938–1940 рр.) / Мандрик М.В., Бружа Р.-Ф. // Вісник Академії праці та соціальних відносин ФПУ. – К. : АПВ, 2006. – № 4. – С. 171–178 (особистий внесок автора полягає в аналізі румунських архівних документів).
6. *Мандрик М.В.* До питання шляхів національного самоусвідомлення: український та румунський націоналістичні рухи (1920–1940 рр.) / М.В. Мандрик // Часопис української історії : збірник наукових статей. – 2007. – № 8. – С. 97–104.
7. *Мандрик М.В.* Стан висвітлення багатогранної діяльності Івана Огієнка сучасною українською історіографією / М.В. Мандрик // Наукові праці Миколаївського Гуманітарного університету ім. Петра Могили. Історичні науки. – Т. 74. – Вип. 61. – Миколаїв, 2007. – С. 95–100.
8. *Мандрик М.В.* Організація розвідувальної діяльності та пропаганди радянськими спецслужбами у прифронтовій зоні протягом 1941–1943 рр. (на прикладі Північної Буковини та Бессарабії) / М.В. Мандрик // Вісник Академії праці та соціальних відносин ФПУ. – К. : АПВ, 2007. – № 2. – С. 154–160.
9. *Мандрик М.В.* Постаць Максима Славінського у контексті українських та міжнародних реалій першої половини ХХ століття / М.В. Мандрик // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2007. – № 2. – С. 203–215.
10. *Мандрик М.В.* Габ Григорій Семенович / М.В. Мандрик // Часопис української історії : збірник наукових статей. – 2007. – № 8. – С. 131.
11. *Мандрик М.В.* Український студентський рух як консолідуючий чинник в об'єднанні міжвоєнної еміграції на платформі ідеї незалежності / М.В. Мандрик // Вісник Академії праці та соціальних відносин ФПУ. – К. : АПВ, 2007. – № 3. – С. 136–142.
12. *Мандрик М.В.* „Українське питання” в офіційній політиці режиму Кароля II стосовно національних меншин в Румунії (1938–1939 рр.) / М.В. Мандрик // Часопис української історії : збірник наукових статей. – 2008. – № 9. – С. 76–81.
13. *Мандрик М.В.* Діяльність румунських спецслужб режиму І. Антонеску в умовах реокупації Північної Буковини 1941–1944 рр. / М.В. Мандрик // Вісник Академії праці та соціальних відносин ФПУ. – К. : АПВ, 2008. – № 1. – С. 45–52.
14. *Мандрик М.В.* Проблема визволення українських територій у діяльності політичної хвилі заокеанської еміграції (1920–1940-ті рр.) / М.В. Мандрик // Культура народів Причёрноморья. – 2008. – № 135. – С. – 70–74.

15. *Мандрик М.В.* Український парламентаризм: крок в історіографічному осмисленні / М.В. Мандрик // Часопис української історії : збірник наукових статей. – 2009. – № 13. – С. 122–124. Рец. на кн. В.М. Дмитрушко, А.П. Коцур Парламентаризм в Україні другої половини XIX ст. – 1920 р. : історіографія. – К. – Чернівці : Книги-XXI, 2009. – 244 с.
16. *Мандрик М.В.* Карпатський геополітичний чинник 1938–1939 рр. у системі міжнародної дипломатії / М.В. Мандрик // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2009. – № 2 (33). – С. 22–85.
17. *Мандрик М.В.* Жіночі обличчя українського підпілля – гендерний принцип чи „чоловіча” історія боротьби (історіографічне осмислення) / М.В. Мандрик // Культура народів Причёрноморья. – 2009. – № 162. – С. 129–134.
18. *Мандрик М.В.* Українська „п’ята колона” в Канаді та США: хто насправді вони? (комуністичні чи націоналістичні кола) / М.В. Мандрик // Наукові записки з української історії : збірник наукових статей. Вип. 22. – Переяслав-Хмельницький, 2009. – С. 174–182
19. *Мандрик М.В.* Ідеологічно-пропагандистський чинник радянізації теренів Північної Буковини (1944–1947 рр.) / М.В. Мандрик // Культура народів Причёрноморья. – 2009. – № 174 (том 2). – С. 54–59.
20. *Мандрик М.В.* Мистецтво бути людиною / М.В. Мандрик // Часопис української історії : збірник наукових статей. – 2009. – № 15. – С. 73–75.
21. *Мандрик М.В.* Квітковський Денис Васильович // Діячі науки і культури України : нариси життя та діяльності / О.В. Даниленко, Л.В. Іваницька, В.Ф. Колесник та ін. За заг. ред. А.П. Коцура, В.П. Коцура, Н.В. Терес. – К. – Чернівці : Книги – XXI, 2010. – С. 263–266.
22. *Мандрик М.В.* Васиян Юліан Іванович // Діячі науки і культури України : нариси життя та діяльності / О.В. Даниленко, Л.В. Іваницька, В.Ф. Колесник та ін. За заг. ред. А.П. Коцура, В.П. Коцура, Н.В. Терес. – К. – Чернівці : Книги – XXI, 2010. – С. 88–90.
23. *Мандрик М.В.* Масикевич Орест Сидорович // Діячі науки і культури України : нариси життя та діяльності / О.В. Даниленко, Л.В. Іваницька, В.Ф. Колесник та ін. За заг. ред. А.П. Коцура, В.П. Коцура, Н.В. Терес. – К. – Чернівці : Книги – XXI, 2010. – С. 396–399.
24. *Mandric M.* Considerații privind căile conștientizării naționale: mișcările naționaliste ucraineană și română (1920–1940) / *M. Mandric* // *Analele Bucovinei (România)*. – 2006. Anul XIII, nr. 2 (27) [iulie–decembrie]. – P. 631–641.
25. *Mandric M.* După șablonе vechi recenzie / *M. Mandric* // *Codrul Cosminului (România)*. – 2006. – Nr. 12. – P. 165–170.

Матеріали наукових конгресів та конференцій

1. *Мандрик М.В.* Інтегральний характер системи вишколу української молоді в лавах Організації українських націоналістів (1920–1940 рр.) / М.В. Мандрик // Молода спортивна наука України : зб. наукових праць Міжнародного конгресу „Молода спортивна наука”. – Львів, 10–12 квітня 2006. – С. 235–241.

2. *Мандрик М.В.* Постаць Івана Огієнка в сучасній українській історіографії: окремі проблеми дослідженості // Творча спадщина Івана Огієнка в контексті сучасного розвитку гуманітарних наук : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (7–8 червня 2007 р.). – К., 2007. – С. 37–41.
3. *Мандрик М.В.* Карпатоукраїнський фактор 1938–1939 гг: отдельные историографические аспекты /М.В. Мандрик // Социально-политические и культурные проблемы современности : материалы II Международной научно-теоретической конференции (24 апреля 2009 г.). – Симферополь : ДИАИПИ, 2009. – С. 194–197.
4. *Мандрик М.В.* Українська політична еміграція Канади і США очима радянської пропаганди (1930–1940-і рр.) / М.В. Мандрик // Социально-политические и культурные проблемы современности : материалы III Международной научно-теоретической конференции (26 марта 2010 г.). – Симферополь : ДИАИПИ, 2010. – С. 470–475.
5. *Мандрик М.В.* Загальнотеоретичні та методологічні проблеми висвітлення „українського питання” в радянській історіографії (1917–1930-ті рр.) / М.В. Мандрик // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції молодих учених, присвяченої 65-річчю перемоги у Великій Вітчизняній війні (22–23 квітня 2010 р.). – Київ, 2010. – С. 149–151.

Анотації

Мандрик М.В. Північна Буковина, Бессарабія та Закарпаття у контексті українського геополітичного чинника (кінець 1920-х – середина 1940-х рр.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2011.

Здійснено комплексний теоретичний та фактологічний аналіз ролі українського геополітичного чинника у внутрішньополітичній та зовнішньополітичній стратегії зарубіжних країн на прикладі політичної долі українських теренів Північної Буковини, Бессарабії та Закарпаття. Доведено, що „українське питання” загострювалося насамперед через асиміляторську політику окупаційних режимів та віковичні державницькі прагнення українців, а сприятлива міжнародна ситуація лише поставила його в центр подій. „Українське питання” було складовою комплексу суспільно-політичних та соціально-економічних аспектів політики Румунії, яка намагалася вирішити його шляхом денационалізації та уніфікації, чітко дотримуючись принципу мононаціоналізму. З’ясовано, що міжнародний інтерес до карпатського регіону залежав від ролі, яку він відігравав у перегляді версальської системи на користь Німеччини, Угорщини, Румунії. Висвітлено діяльність української еміграції щодо актуалізації „українського питання” в світі, показано спроби об’єднати зусилля навколо ідеї самостійної соборної України. Дано порівняльну характеристику діяльності „соборницької” частини заокеанської української еміграції, що перебувала на засадах незалежності України, та „прогресивної”, що мала прорадянські настрої.

Ключові слова: „геополітичний чинник”, „українське питання”, „денационалізація”, „румунізація”, „реокупація”, „п'ята колона”, „інкорпорація”, „іредентизм”, „анексія”.

Мандрык М.В. Северная Буковина, Бессарабия и Закарпатье в контексте украинского геополитического фактора (конец 1920-х – середина 1940-х гг.). – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени доктора исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Кисев, 2011.

Диссертационное исследование посвящено комплексному теоретическому и фактологическому анализу роли украинского геополитического фактора во внешнеполитической стратегии зарубежных стран на примере политической судьбы украинских территорий Северной Буковины, Бессарабии и Закарпатья. Аргументировано доказано, что „украинский вопрос” обострялся прежде всего из-за ассимиляционной политики оккупационных режимов и вековых стремлений украинского народа, о чём свидетельствовала его освободительная борьба, а благоприятная международная ситуация лишь поставила его в центр событий. Доказано, что „украинский вопрос” был составной частью комплекса общественно-политических и социально-экономических аспектов политики Румынии на протяжении относительно либерального (1928–1938 гг.), тоталитарного (1938–1940 гг.) и фашистского (1941–1944 гг.) периодов правления. Она пыталась решить его путём денационализации, унификации и румынизации, твёрдо придерживаясь принципа мононационализма. Акцентировано внимание на том, что Румыния конца 1920-х – 1944 гг. лишь инспирировала поиск оптимальных средств для привлечения на свою сторону украинского населения интегрированных территорий. Учитывая то, что в 1938–1940 гг. тоталитарные режимы были более привлекательными, чем демократическая система, украинцы, не имея национальной государственности, были вынуждены ориентироваться на них ради реализации своих стремлений к независимости. Интеграция украинцев в состав Фронта национального возрождения не была эффективной, поскольку большинство населения входило в его подструктуры из-за безальтернативности, усматривая в этом возможность для реализации своих политических интересов. Реокупация Бессарабии и Северной Буковины Румынией рассматривалось румынским руководством как закономерный результат участия в антисоветской войне и восстановление исторических прав. Оккупация „Транснистрии” имела иной характер, её политический статус оставался неопределённым на протяжении 1941–1944 гг. Показано, что политическая судьба украинских земель, интегрированных Румынией, рассматривалась румынским националистическим подпольем исключительно в составе „Великой Румынии”. Шовинистическая направленность подполья не позволяла украинскому национальному движению делать ставку на содействие при отделении Северной Буковины и Бессарабии.

На протяжении 1930-х гг. Карпатская Украина была не только отдельной составной чехословацкого передвоенного кризиса, но и важным объектом

международных отношений. Карпатоукраинский вопрос вышел на уровень международного обсуждения как целостная территориальная принадлежность Карпатской Украины в целом и её отдельных регионов в частности. Возможность карпатоукраинской независимости при германской поддержке и перспективы её использования в германской внешнеполитической деятельности активно обсуждались правительствами Великобритании, Франции, СССР. Провозглашение независимости Карпатской Украины стало вынужденным шагом и производной, с одной стороны, политической ситуации в ЧСР, с другой – изменения центральноевропейского международного положения.

Освещена деятельность украинской эмиграции по актуализации „украинского вопроса” в международном сообществе и объединению усилий разрозненных центров вокруг идеи самостоятельной соборной Украины. Дана сравнительная характеристика деятельности двух направлений заокеанской украинской эмиграции – „соборнической”, которая признавала платформу построения независимой соборной Украины, и „прогрессивной”, симпатизировавшей СССР.

Ключевые слова: „геополитический фактор”, „украинский вопрос”, „денационализация”, „румынизация”, „реокупация”, „пятая колонна”, „инкорпорация”, „ирредентизм”, „аннексия”.

Mandryk M.V. Northern Bukovina, Bessarabia and Transcarpathia in the context of the Ukrainian geopolitical factors (the end of 1920th – the middle of 1940th). – Manuscript.

The thesis for a Doctor’s scientific degree in historical sciences, speciality 07.00.01 – history of Ukraine. – National M.P. Dragomanov Pedagogical University. – Kyiv, 2011.

The complex theoretical and factual analysis of the role of Ukrainian geopolitical factors in internal and foreign political strategy of foreign countries by the example of political fate of the Ukrainian territory of Northern Bukovina, Bessarabia and Transcarpathia. Proved that the „Ukrainian factor” was exacerbating primarily because of escalating assimilatory policy occupants and eternal Ukrainian nation building, and a favorable international situation just had put it in the center of events. „Ukrainian question” was part of a complex socio-political and socio-economic aspects of the official policy of Romania, who tried to decide it by renationalization and unification, adhering to the principle of Romanian mononationalism. It was found that international interest in the Carpathian region depended on the role it played in the revision of system of the Treaty of Versailles to Germany, Hungary and Romania. The activity of the Ukrainian emigration to update „Ukrainian question” in the world, shows the attempt to unite efforts and opportunities around the idea of Independent Ukraine. Given the comparative characteristic of activity of two trends of the Ukrainian emigration on the American continent – one of them was on the basis of Ukraine's independence and „progressive” trend, which was supporting pro-Soviet sentiment.

Key words: „geopolitical factors”, „the Ukrainian question”, denationalization, Romanization, reoccupation, „fifth column”, incorporation, irredentism, annexation.

Підписано до друку 13.04.11 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Друк офсетний. Умов. друк. арк. 1,9.
Обл.-вид. арк. 1,9. Наклад 100 прим. Зам. № 7.

Видавництво „Книги – ХХІ”
Україна, 58000, м. Чернівці, а/с 418
Тел./факс: (0372) 58-60-21, 58-64-64, моб. 050-9183202
e-mail: booksxxi@gmail.com
www.books-xxi.com.ua

Свідоцтво про державну реєстрацію
ДК № 1839 від 10.06.2004 р.

скальваты